

“Klassiklərim” seriyası

MİRZƏ FƏTƏLİ AXUNDZADƏ

Aldanmış Kəvakib

Mirzə Fətəli Axundzadə Seçilmiş əsərləri

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=68386228

ISBN 978-9952-8260-4-3

Аннотация

Kitaba Mirzə Fətəli Məhəmmədağlı oğlu Axundovun (Axundzadə – 1812 Nuxa/Şəki – 1878 Tiflis – Azərbaycan yazıçı-dramaturqu, materialist filosofu, ictimai xadim, Azərbaycan dramaturgiyasının banisi) nəsr əsərləri, şeirləri, dramları və məqalələri daxil edilmişdir.

Mirzə Fətəli Axundzadə

ALDANMIŞKƏVAKİB

SEÇİLMİŞ
ƏSƏRLƏRİ

Bakı – 2018

1

Mirzə Fətəli Axundzadə

Seçilmiş əsərləri – ALDANMIŞKƏVAKİB

Kitab Klubu, 2018, 430 səh.

Kitaba Mirzə Fətəli Məhəmmədağlı oğlu Axundovun (Axundzadə – 1812 Nuxa/Şəki – 1878 Tiflis – Azərbaycan yazıçı-dramaturqu, materialist filosofu, ictimai xadim, Azərbaycan dramaturgiyasının banisi) nəsr əsərləri, şeirləri, dramları və məqalələri daxil edilmişdir.

Kitabı bu nömrələrə zəng etməklə əldə edə bilərsiniz

•
www.kitabklubu.org (012) 4898469, (050) 4049113

•

Zəka Kitab Evi (012) 5990154, (050) 5190454

ISBN 978-9952-8260-4-3

© Kitab Klubu, 2018

2

NƏSR ƏSƏRLƏRİ

3

ALDANMIŞ KƏVAKİB

(H E K A Y Ə T İ – Y U S İ F Ş A H)

Səfəviyyənin Əvaili-səltənətində1 Qəzvin paytəxt idi.

Hadisati-mütənəbbiənin vüquundan sonra Məhəmməd şah Səfəvi səltənəti öz oğlu Şah Abbasi-əvvələ təslim etdi. Şah Abbasın cülusundan altı il keçib, yeddinci il başlanmışdı ki, aşağıda zikr olunan qəziyyə vəqə oldu.

Baharın əvvəli idi; novruzdan üç gün keçmişdi; Şah Abbas günortadan üç saat keçmiş qəsrdə öz məhbubəsi Səlmə xatun ilə oturub söhbətə məşğul idi ki, xacəbaşı xacə Mübarək içəri girib, künuş edib ərz elədi ki:

– Münəccimbaşı – Mirzə Sədrəddin qibleyi-aləmin ziyarətinə müşərrəf olmaq istəyir, bir vacibi işdən ötrü.

Şah Səlmə xatuna işarə etdi ki, hərəmxanaya getsin və xacəyə buyurdu ki:

– Mirzə Sədrəddini çağır gəlsin!

Münəccimbaşı şahın hüzuruna daxil olub kürnüşdan sonra əl-əl üstə qabaqda durub, dua və səna etdi.

Şah soruşdu ki:

– Mirzə nə var?

Münəccimbaşı ərz elədi ki:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, bu övqat kəvakibin seyrindən belə məlum olur ki, novruzdan on beş gün keçmiş Mərrixin Əqrəb ilə iqtirarı vəqə olacaq və bu qirani nəhseyinin təsiri budur ki, məşri-zəmində və bittərcih mülki-İranda sahibi-səltənətin vücuduna sədəməyi-üzma yetişəcəkdir. Buna binaən mən ki, asitaneyi-səniyyənin müxlis və cansipar bəndəsiyəm, özümə vacib bildim ki, bu keyfiyyəti piş-əzhadisə qibleyi-aləmə məruz edim.

Şah bu vaxt çox cavan idi. Ömründən ancaq iyirmi iki il keçmişdi. Məlumdur ki, bu sinndə həyat necə şirin və əzizdir.

Xüsusən ki, dərəcəyi-ülyada və təxti-səltənətin üstündə! Bu səbəbə münəccimbaşının xəbəri şahı-cavanı qayətdə dəhşəti-1 Səfəvi dövlətində

4

üzməyə saldı. Haman saat rəngi qaçıb, guya ki, bihuş oldu. Bir dəqiqədən sonra başın qaldırıb Mirzə Sədrəddinə buyurdu ki:

– Xub, mürəxxəssən, get!

Münəccimbaşı kürnüş edib qayıtdı. Şah yalnız qəsrdə yarım saat fikrə piçidə olub, sonra xacə Mübarəki avaz etdi. Xacə hüzura daxil olduqda buyurdu ki:

– Fərraş göndər, bu saatda vəzir Mirzə Möhsünü və sərdar Zaman xanı və müstövfi Mirzə Yəhyanı və mollabaşı Axund

Səmədi mənim hüzuruma çağırırsın!

Xacə çıxıb bir az vaxtdan sonra ehzar olunan əşxas gəldilər və lazimeyi-təzim əmələ gətirib müntəziri-fərmayış oldular.

Şah bu- yurdu ki:

– Sizi bir əmrdən ötrü məsləhətə çağırmışam, gərək haman xüsusda bir tədbir göstərəsiniz. Çünki bu məclisi-xasdır, ona binaən mənim tərəfindən icazət olunur ki, oturasınız.

Əşxas fərmayişi əmələ gətirdilər. Şah münəccimbaşının xəbərini ilqa etdikdən sonra buyurdu ki:

– Aya sizin rəyinizə görə mən nə qismi tədbir ilə bu hadisəni öz vücudumdan dəf edə bilərəm?

Həzərat cümləsi heyran qaldılar. Bir dəqiqə sükutdan sonra vəzir Mirzə Möhsün başladı danışmağa:

– Bu bəndeyi-kəminənin ixlası dövləti-əliyyəyə nisbət bədi-hiyyatdandır. Əlbəttə, qibleyi-aləmin xatirindədir ki, pədər-i-büzürgüvarlarının əyyami-səltənətində bir para naqisüləql kimsənələrin vəzarətə mübaşirəti olmaq səbəbilə xəzineyi-amirə nə mərtəbədə nüquddan xali olmuşdu⁵. Bu keyfiyyətə

hali olduqda mən tədbirinə iqdam etdim və qərar qoydum ki, çakərani-dərgahdan hər kimsə ki, bir şüglə və ya bir vilayətin hökumətinə mənsub olsa, fəraxuri-halına görə bir məbləğ

berəsmi-peşkəş xəzinəyə təslim etsin və əlavə hər zaman ki, qibleyi-aləm bir əmirin kaşanəsini təşrifi-qüdəmi ilə mübarək etsə, sahibi-kaşana əqmişeyi-nəfisə payəndaz və bir miqdar pul peşkəş eləsin. Bu növ tədbirin vasitəsilə indi ki, qibleyi-aləmin cülusunun yeddinci ilidir, xəzineyi-amirə

əlhəmdü lillahi-vəlminnə, nüqudi-vafirədən malamaldır. Ümuri-vəzarətin pişrəftində bəndeyi-kəminə tərəfindən bitəcrübəlik qeyri-5

mütəsəvvirdir, amma kəvakibin müğabilində tədbir göstərməyə

əlhəq acizəm.

Bundan sonra sərdar Zaman xan şüru elədi:

– Bu çakəri-xalis, saqqalımın tükünü dövləti-əliyəninin xədə-matında ixlas və hünər ilə ağartmışam. Məsələn, on il bundan əqdəm ki, taifeyi-Osmaniyyə Bəkir paşa Dəmirçioğlunun sərəskərliyi ilə yetmiş min nəfərə qərrib xaki-İranə hücum gətirməyə müsəmməm olmuşdular: qibleyi-aləmin pədəribüzürgüvarı İran qoşununun sərdarlığını mənə vagüzar etdi.

Əgərçi bizim qoşunumuz da hesab və ədəddə taifeyi-Osmaniyyədən kəm deyildi, nəhayət, mənim heyfim gəldi ki, firqeyi-naciyyənin qoşunun küruhi-zallənin müqabilində tələfə

verdirim. Ona binaən əmr etdim ki, Osmaniyyə sərhəddindən ta nəhayəti-mülki-Azərbaycan tamam dəhaqinin ziraətini xarab etsinlər və çarpalarını qovub gətirsinlər. Körpüləri dağıtsınlar və yolları pozsunlar. Vəqta ki, Bəkir paşa sərhəddimizə daxil oldu, əgərçi müqabilində bizim qoşundan bir nəfər görmədi, amma yollar bir mərtəbədə xarab olunmuşdur ki, əsla özü ilə

topxana gətirməyə qadir olmuyub, ancaq atlı və piyadəsilə ənvai-zəhmətdə Təbrizə varid oldu və hər tərəfə dəstə göndərib zəxirə təhsilinə iqdam etdi. Əlinə bir həbbə və bir öküz və

qoyun düşmədi. Naçar üç gündən sonra üftan və xizan ac və əfsürdə Təbrizdən kusi-rehlət döyüb qaçdı.

Bu tədbir ilə mülki-İran taifeyi-biganənin hücumundan məhfuz qaldı. Yolları pozmaq və körpüləri yıxmaq bir mərtəbədə tədbiri-müfid göründü ki, dövləti əliyyə Bəkir paşa qaçandan sonra dəxi belə səlah gördü ki, onları həmişə bu qərarda baqi qoysun, dübarə taifeyi-biganənin hücum gətirmək ehtiyatı ilə. Bu təriq ilə dövləti-əliyyənin qoşunundan bir nəfərinin dəxi burnu qanamayıb, əsakiri-mənsurənin cümləsi həmsayə düşmənlərin vəhşəti üçün salim qaldı.

Belə işlər xüsusunda asitaneyi-əliyyənin qoca iti tədbir göstərməkdən aciz deyil! Amma kəvakib ilə müxalifət etməkdə əqlim hər bir əlacdan qasir görünür...

Şahın vəhşəti qayətdə ziyadələnməyə başladı. Sonra müs-6 tövfi Mirzə Yəhya təkəllümə gəldi:

– Bu bəndeyi-həqir vəzirin əqrəbi və dəst-pərvərdəsi olduğum səbəbə və onun vücudu vasitəsilə bu mənsəbə yetiş-diyimə görə, ixlas və sədaqət göstərməkdə bilkülliyə onun niyyəti-həsənəsinə və qaydasına peyrəvilik etmişəm. Müşəxxəsdir ki, qoşunun və əvasiti-sahibmənsəbanın məvacibi qibleyi-aləmin fərmanı mucibincə və mənim imzam ilə

vilayətlərin mədaxilindən həvalət olunur. Çünki xəzinəyi-amirədə nüquddan nöqsan görsənmişdi, necə ki, vəzir zikr elədi, ona binaən mən bu cəhətdən qayətdə diləfsürdə idim.

Əgərçi mən fəramini-məvacibi imza edib vilayətlərə həvalə etmişəm ki, məvaciblərin qəti ilə dövləti-əliyyə xalqın

nəzərində bətibar görünməsin; amma məxfi hər bir vilayət hakiminə piş əz-vəqt məktub göndərmişəm ki, mənim tərəfimdən cüdaganə nəviştə olmamış məhz fərman mucibilə məvacib icra etməkdən etiraz etsinlər. Həmin tədbir səbəbilə xəzineyi-amirənin mədaxili çox təzayüd behəm edibdir və qoşun xalqı və sahibmənsəblər əgərçi bivüsuli-məvacib qalıblar, amma sülh və asayiş zamanı olmaq səbəbilə və İrənin kəmalı ucuzluğuna görə, məvacibə ziyadə möhtac olmayıblar.

Belə işlər xüsusunda mənim zehni-dəqiqim-yədi-beyza göstərir; lakin kəvakibin təsirini rədd etmək üçün, doğrusu, heç bir çarəyə əqlim çatmır...

Növbət yetişdi mollabaşıya, təqdir elədi;

– Cənab əqdəsi-ilahi qibleyi-aləmin vücudi-mübarəkini əim-meyi-əthar hörmətinə cəmin-afati səmavidən və ərzindən məhfuz etsin! Bu daiyi-dəvami-dövləti-qahirənin ixlas və sədaqəti, silsileyi-cəlileyi-Səfəviyyəyə nisbət tövsifdən xaricdir.

Qibleyi-aləmin pədəri-büzürgüvarları zamanında mənsəbi-mollabaşılığa sərəfraz olduğumda nisfi-İrə, hətta payitəxtin yarısı dəxi sünni məzhəb idi. Əvvələn, məvaizi-həsənə və saniyə, təxvifati-kəsirə səbəbilə tamam sünni məzhəbləri rahi-rasti-məzhəbi-isna əşə-riyyəyə hidayət etmişəm.

İndi Allahın kərəmindən səfheyi-İrənda beş-altı nəfərdən ziyadə sünni tapılmaz. Bu xüsusda İrə xalqından dəxi kəmalirizaməndliyim var ki, bəmücərrədi-təklif qədimi ata və babala-7rının məzhəblərindən əl çəkib hidayətə rağib oldular.

Hətta mən istədim ki, cühudlara və ermənilərə dəxi əl qatıb

oları da şiə məzhəbinə döndərim, amma bir para xeyrəndiş kimsənələr məsləhət görmədilər ki, lüzumi yoxdur. Çünki hər torpaqda cühuddan və ermənidən bir az var, bizim torpağı-mızda dəxi bir az olmaqları məsləhətdir.

Əlavə, müşəxxəsdir ki, əimmeyi-ətharın əhadisi-sərihəsi mucibincə islam mülkündə təxtə və taca malik olan kimsənə zati-şərif və vacibüttaət məhsub olunmaz. Zira ki, bu dərəcəyi-aliyə imama və ya onun naibi müctəhidi-ələmə mütəlləqdir.

Ona binaən mən cəmi xütəbaya hökm yazdım ki, tamam vilayətlərin mənabirində xalqa elan etsinlər ki, haman əhadisin silsileyi-Səfəviyəyə şümulu yoxdur. Zira ki, xanədani-nübüvvətdən və dudimani-imamətdən zühur ediblər və vazehdir ki, əimmə haman əhadisi qeyrilərinin haqqında buyur-muşlar, nə öz övladlarının.

Bu övqat ki, qibleyi-aləmin vücudu təsiri-kəvakibdən məhəlli-xətərdədir, mənəm ürəyim qüssədən, tabadakı balıq kimi büryan olur və qasir əqlimə belə yetişir ki, o məlun münəccimbaşınm özü bu işin çarəsini bizdən artıq bilir. O, qibleyi-ələmə xəyanət edibdir ki, kəvakibin təsirini bildirib, dəfinin əlacını izhar etməyibdir, əlbəttə, bir xəbis fikrə görə

necə ola bilər ki, zəhri göstərə, padzəhri göstərməkdən özünü kənar çəkə?

Peyğəmbər sələvatüllahi-əleyh buyurubdur ki: “küllü münəccimin kəzzab!”² Bu hədsi mən onların və əhvalına isnad edirəm, nə elmlərinə. Çünki o məlunların əxbarı əksər övqat

nəticə bağışlayır, amma özləri yalançı və bədzatdırlar!

Qibleyi-aləm onun özünü çağırırsın, bu hadisənin dəfi üçün onun özündən əlac istəsin. Əgər üzr gətirsə, boynunu vur-dursun.

Mollabaşının münəccimbaşı ilə ədavəti-sabiqəsi var idi. Bu keyfiyyət onun üçün çox yaxşı vəsilə göründü ki, onun və sair münəccimlərin guri-pədrini yandırsm.

Əlhəq, münəccimbaşı dəxi görünür ki, çox əhməq imiş. Nə

2 Bütün münəccimlər yalançıdır

8

lazım olmuşdu ki, belə vəhşətli xəbəri şaha verib bu qalmaqala səbəb ola və özün dəxi həlakətə sala?..

Münəccimbaşuya əvaxirdə bu bəhsi varid edirdilər, cavab verirdi ki:

– Mən qorxdum ki, əgər bu xəbəri şaha əqdəm yetirməsəm, özgə münəccimlər onu yetirərlər; mən şahın nəzərində xərinadan qələ- minə gedərəm, mənəşəbdən məzul ollam.

Behər surət, şahın münəccimbaşından haman namübarək xəbərə görə zəhləsi getmişdi. Mollabaşının təhriki olmamış da bu halda kəmalı-qeyz ona üz verib, xacə Mübarəki qaim sövt ilə səda etdi. Xacə hazır olduqda, buyurdu ki:

– Bu saat fərraş göndər, münəccimbaşını mənim hüzuruma gətirsin!

Xacə qayıdıb, bir saatdan sonra münəccimbaşı hazır oldu.

Şah qəzəblənmiş aslan kimi dizi üstə çöküb xitab etdi:

– Pədərsüxtə, kəvakibin afətindən məni qorxudarsan və

əlacını gizlərsən?! Cəllad!

Tüfətül-eyndə cəlladi-mühib belində xəncər, əlində tənab içəri girdi. Biçarə münəccimbaşının ərvahı uçub başladı yarpaq kimi titrəməyə. Şah cəllada buyurdu ki:

– Apar bu səgin bu saatda boynunu vur!

– Sərdar Zaman xan əgərçi əhli-şəmşir idi, amma çox rəqiqülqəlb adam idi, münəccimbaşının halına tərəhhüm edib ayağa durdu, ərz eldəi ki:

– Təsəddüqün olum, bu səgin boynu vurulandan sonra hadisənin dəfi üçün kimdən əlac soruşacağıq? Bu bəndeyi-zəlil, istida edirəm ki, mənim saqqalımın ağ tükləri hörmətinə

onun qətlindən güzəşt edib, hadisənin əlacı xüsusunda ondan tədbir soruşasınız. Əgər müvafiqi-xahiş cavab verməsə, o vaxt müqəssir və müstövcibül-qətdir.

Şah cəllada buyurdu ki:

– Onu qoy get!

Sonra münəccimbaşıya rücu edib dedi ki:

– Məlun, bu saatda hadisənin dəfinə əlac göstər!

Biçarə münəccimbaşı yaman halda idi. Hadisənin dəfinə heç bir əlac bilməyirdi. Amma ölüm qorxusundan izharına iqdam edə bilmədi; ərz elədi ki:

9

– Təsəddüqün olum, hadisənin əlacı mümkündür. Mənə bir saat möhlət verin, gedim “Zici-Uluğ bəy”ə mülahizə edim, qayıdım ərz eləyim.

“Zici-uluğ bəy”də hərgiz bu növ hadisələrin dəfi üçün bir şey mərqum deyil, amma münəccimbaşı istədi ki, bu bəhanə ilə özünü ustadı mövlana Cəmaləddinin yanına salsın və ondan məşvərət soruşsun; çünki onu nücum elmində özündən artıq təcrübəli bilirdi.

Şah rüxsət verdi. Münəccimbaşı çıxmamış xacə Mübarək içəri girib ərz elədi ki:

– Mövlana Cəmaləddin hüzuri-mübarəkə müşərrəf olmaq istəyir.

Şah buyurdu:

– Çağır gəlsin!

Münəccimbaşıya dedi ki:

– Bir az hüzurda qal!

Mövlana otağa daxil olub şaha lazimeyi-sitayış əmələ gətirdi. Şahm işarəsilə oturub ərz elədi ki:

– Qibleyi-aləm sağ olsun, əgərçi bu bəndə pirlilik səbəbilə dərxaşadən kənar olub guşəgirlik ixtiyar etmişəm, lakin bu övqat, yəni novruzdan on beş gün keçmiş Mərrixin Əqrəb ilə iqtiran etmələrindən qibleyi-aləmin zati-mübarəkinə ehtimali-sədəməyi-üzma olduğu üçün vacibatdan bildim ki, hüzuri-pürnura şərəfyab olub, piş-əz-vəqt hadisəni elan edib, dəfinə

tədbir göstərim. Bu xatirə ki, məbada bu keyfiyyət cavan münəccimlərin bəsirətindən məxfi qala!

Şah nəhayətdə xoşhal olub buyurdu ki:

– Mövlana, biz elə o xüsusda göftgu edirdik. Hadisə

mələumdur. Tədbirini izhar edin.

Mövlana ərz elədi ki:

– Qibleyi-aləm bu əyyami-nühusətdə, yəni novruzdan on beş gün keçənədək gərək özünü səltənətdən xəl edə və təxtü-tacı təslim eyliyə bir mücrim və vacibül-qətl kimsənəyə və özü xəlqin nəzərindən napədid ola. O surətdə kəvakibin təsiri haman mücrimin başında çatlayacaq; çünki o vaxt İran padşahı odur.

Elə ki, hadisə vaqə olur və o mücrim ki, sahibi-təxtü tacdır, 10 həlakətə yetiştir, o zaman qibleyi-aləm ixtifadan çıxıb genə təxtü-taca malik olur və kəmal-iqbal və afiyətdə səltənət edər.

Amma gərək xəlqdən bir kimsənə bu tədbiri bilmiyə və zənn etmiyə ki, qibleyi-aləm ariyətən təxtü-tacdan əl çəkir: ta ki, haman mücrimi ki, təxtə çıxacaqdır, müstəqillən padşah bilələr və gərək hərəmxanə xatunlarının da təlağı verilib kəbin kağızları yırtılva. Sonra olara təklif oluna ki, Abbas Məhəmməd oğluna ki, dəxi padişah deyil və bir fərddir, əfradi-nasdan dübarə mənkuhə olub fəqr və qənaətə razı olurlarmı? Hər birisi ki, razı olsa, ona dübarə Abbas Məhəmməd oğluna nikah oxuna və kəbin kağızı yazıla və hər biri ki, razı olmasa, haman saat buraxıla...

Münəccimbaşı məhləkədən qurtardı. Şahın bəşərəsindən bilkülliyyə qorxu əsəri rəf oldu. Rəngi ağarımış ikən qırmı-zılığa təbdil tapdı.

Əfradi-məclisdən mövlananın əql və kəmalına afərin sədəsi səqfə bülənd oldu. Şah bəşəşət ilə mollabaşıya mütəvəccəh olub sual etdi ki:

– Əhkami-şərə mutabiq bir qayətdə mücrim və vacibülqəti kim- sənə nəzərdə varmı ki, səltənəti və təxtü-tacı ona vagüzar edək?

Mollabaşı cavab verdi ki:

– Pərvərdigari-aləm qibleyi-aləmə ömri-təbii kəramət etsin.

Bu şəhri-Qəzvində bir nəfər nabəkar peyda olubdur ki, cəmi-ruyi-zəmində ondan mücrimtər və qətlə müstəhəq bir kimsənə tapılmaz; adına Yusif Sərrac deyirlər. Məlum deyil ki, harada tərbiyə tapıbdır. Ancaq bu övqat şəhri-Qəzvində sakin olduğu üçün əcamir və övbaşdan özünə mürid cəm edib, həmişə üləmayi-giramın və xüddami-şəriəti-qərranın zərbinə və zəm-minə zəbangüşadır.

Bu məlun həmişə öz müridlərinə sərəhətən zikr edir ki, guya üləmayi-giram əvamə firib verirlər. Məsələn, onun əqidəsilə, guya ictimad lazım deyil və xüms və imam malı vermək xilafdır və guya üləma fəvt olan müctəhidin rəyində

qalmağı o cəhətdən əvama caiz görmürlər ki, özlərinin bazarı rəvac olsun. Və bundan əlavə, dövləti-əliyyəyə dəxi bəhslər 11

varid edir, deyir ki, kətxudadan tutmuş padşa- hadək küll ərbabi-mənasib əhli-zələmə və qüttaüttəriqdirlər, mülk və millətə hərgiz bulardan bir mənəfəət aid deyil, həmişə öz həvai-nəfləri ilə biçarə xalqı cərimə və müaxizə və müaqəb edirlər, öz rəftarlarında heç bir qanun və qaydaya mütəməssik deyillər, bu günə rəftar ancaq əhli-zülmün və qüttaüttəriqlərin əməlidir.

Və dəxi zikr edirlər ki, məzhəbi-tənasüxə qaildir.

Bu daiyi-dəvami-dövləti-qahirə belə səlah görürəm ki,

qibleyi- aləm səltənəti və təxtü-tacı bu məluna təslim etsin ki, kəvakibin təsirindən öz cəzasına yetişib dərəki-əsfələ vasil olsun.

Əfradi-məclis küllən bu rəyi təsdiq edib qaim sövt ilə dedilər ki:

– Yusif Sərrac pədərsüxtə bilkülliyyə qətlə səvar və bəlayi-asima- niyə müstəhəqdir.

Şah xoşhal olub buyurdu ki:

– Razıyam onun həlakına! Sabah bu tədbir tamam və kamal mücra olunacaqdır.

Əfradi-məclisi mürəxxəs etdi. Məclis dağıldı.

Olur ki, xanəndələr bu güzarişin vüquunda şübhə edib onu kizbə həml edələr; bu surətdə mən olardan təvəqqə edirəm ki, “Tarixi-Aləm-Ara”da Şah Abbasın cülusunun yeddinci ilində sadir olan vəqayiyə mülahizə etsinlər.

İndi bizə lazımdır ki, Yusif Sərracı tanıdaq ki, kimdir?

Şəxsi-məzkur Qəzvinin qəryələrindən Kərbəlayı Səlim adlı bir dehqanın oğlu idi. Çünki Kərbəlayı Səlim bir mömin və müttəqi adam idi, istədi ki, oğlu molla olub üləma silkinə daxil olsun. Ona binaən onu uşaq ikən gətirib şəhri-Qəzvində mək-təbə qoydu. Bir neçə ildən sonra Yusif Sərrac ki, həddi-bülüğa yetişib, asari-rüşd özündə mülahizə elədi, təhsili-elm üçün İsfahana getdi. Oradan dəxi bir neçə ildən sonra Kərbəlaya rəvanə olub, böyük alimlərin məclisində təkmili-ülumə şüru etdi.

Müddəti-mədid orada məks edib tamam ülumi-islamiyyəyə vaqif oldu. Çünki üləmanın əksəri-ümurda təqəllübünü müşahidə edirdi, ona binaən bu sinfə nifrət bəhəm edib, istəmədi

ki, özünü onların zümrəsinə daxil etsin.

12

Kərbəladan qayıdıb varid oldu Həmədana; orda usta Xəlilin yanında qırx yaşında ikən sərraclıq sənətini bir il müddətində öyrənilib Qəzvinə müraciət etdi. Zira ki, bu şəhər paytaxtı olduğu üçün onun sənətinin rəvacı burada artıq görünürdü.

Qəzvinə varid olandan sonra təəhhül ixtiyar edib dükan açdı, öz kəsbi ilə özünü və əyalını saxlamağa məşğul oldu.

Çünki bir mərdi-səlimünnəfs və nikukar idi, həmişə üləmanın və ərbabi-mənasibin hərəkəti-naşayistəsi onun xatirinə toxunub, onların zəmmindən və zərbindən dilini saxlamağa qadir ola bilmirdi. Əgərçi bu növ cangüdazlıq ona sadıq və xeyrəndiş dostlar bəhəm etdi, nəhayət, axırda bədbəxtliyinə bais oldu.

Sabahı gün şahın buyruğu ilə günortaya iki saat qalmış tamam əyan və əşraf və ərkani-dövlət və üləma və sadat və cümlə ərbabi-mənasib, kətxudadan tutmuş vüzərəyə dək dərbari-şahidə hazır olub, hər kəs öz yerində durub kəmalisükut və biistehzarlıq ilə şahın hüzuruna müntəzir idilər. Bu halda şah başında tac və əlində cəvahir nişan toppuz, qolunda cəvahir bazubəndlər, belində kəmərlər və şəmşiri-mürəssə zahir olub dərbar otağında ki, bir arşın yerdən rüfətli və xalqa baxan tərəfi bilmərrə açıq və bihaildi, təxtə çıxıb oturdu və üzün hüzzari-dərbara tutub xitab elədi:

– Cəmaət, imdi yeddimeci sənədir ki, mən cənabi-əqdəsi-ilahinin məşiyyəti ilə sizə padişaham və bəqədri-imkan sizin hər

birinizə nəvaziş və mərhəmət göstərmişəm və sizdən dəxi çox razı və xoşnudam; çünki Səfəviyyə ocağına olan iradəət səbəbi ilə həmişə mənə ixlas və sədaqət göstəribsiniz.

İndi bir para səbəblərə görə ki, kəşfini mən sizə lazım görmürəm, mən məcburam ki, səltənətdən əl çəkib təxtü-tacı bir kimsənəyə vagüzar edim ki, bu rütbəyə məndən əlhəq və sayistədir. Haman şəxsi mollabaşı və sərdar Zaman xan və vəzir və müstövfi və mövlana Cəmaləddin və münəccimbaşı sizə göstərcəklər. Gərək küllən gedib kəməli-şükuh və təntənə ilə onu gətirib, bu təxtin üstündə oturdub, müstəqillən özünüə

padişah biləsiniz. Vay o kimsənin halına ki, mənim fərmayi-13

şimdən təxəllüf edib, o şəxsin itaətində qüsür göstərə!

Şah bu sözləri tamam edib, tacı başından götürüb təxtin üstünə qoydu və tamam libasi-faxirini soyunub, şəmşir və kəməri açıb, bir mündəris libas əyninə geydi və xalqa mütəvvəccəh olub dedi ki:

– İndi mən əfradi-nasdən bir mərdi-fəqirəm: Abbas Məhəmməd oğlu. Dəxi məni axtarmayın ki, görə bilməzsiniz!

Xudahafiz! – deyib, təxtdən düşüb hərəmxanaya rəvanə oldu.

Hüzzari-məclis heyran qaldılar. Bilmədilər ki, bu keyfiyyəti nəyə həml etsinlər...

Hərəmxanədə cümlə hərəmlər şahın fərmayişi ilə bir otağa hazır olub qüdümunə müntəzir idilər. Şah mündəris libasda haman otağa daxil oldu. Xubani-hərəm onu bu heyətdə

görəndə az qaldılar qəhqəhə etsinlər, amma şahın mühib baxışı və qaşqabağı olara bu hərəkətdən mane oldu. Şah haman saat xacə Mübarəkə buyurdu ki:

– Molla Rəsulu özünün iki yoldaşı ilə hüzurə gətir!

Mollalar dişqarıda piş-əz-vəqt hazır olmuşdular. Hüzurə daxil olduqda şah oturmağı işarə etdi. Sonra üzün hərəmlərə tutub xitab elədi:

– Mənim

əziz həmfıraşlarım! Mən kəməli-əfsus ilə

məcburam ki, bir yaman xəbər sizə elam edim. Sizə məlum olsun ki, indi mən dəxi İrənin padişahı deyiləm, dəxi mənim imarətim və dövlətim yoxdur ki, sizi zinət və zivərdə və alişan otaqlarda saxlıyam. Mən əfradi-nasdan bir fəqir və biçiz kimsənəyəm. Ona binaən labüddəm ki, sizin tələğınızı verib cümlənizi azad edim ki, hər kəsə meyliniz olsa, onu ixtiyar edəsiniz.

Sonra üzün Molla Rəsula tutub buyurdu ki:

– Buların siğeyi-tələqlarını cari eylə!

Molla Rəsul hamısının tələğını

yanındakı ədleyin

hüzurunda oxudu.

Xubani-hərəm gördülər ki, bir qəribə iş üz verdi, çox xəvə və iztiraba düşdülər, heç keyfiyyətdən hali olmadıqları üçün bilmədilər ki, bu necə qəziyyədir. Cümləsi heyran qaldı...

Tələq tamam olduqda şahın buyruğu ilə onların kəbin kağızlarını xacə Mübarək yırtdı. Şah dübarə xubani-hərəmə

mütəvəcchə olub dedi ki:

– Əgər sizdən hər biriniz fəqrə və qənaətə razı olub, mənə, yəni Abbas Məhəmməd oğlunu ərliyə qəbul edirsə, təzədən bu ibarət ilə ona siğeyi-nikah oxutdurram.

Hərəmlərin küllisi təzədən razı oldular ki, şaha mənkuhə olsunlar; çünki şah çox cavan və göyçək oğlan idi və bir də hərəmlər bu əmri zarafat kiml bir şey qiyas edirdilər və hərgiz əqillərinə çatmırdı ki, Şah Abbas qəflətən bir Abbas Məhəmməd oğlu ola. Amma onların cümləsindən iki nəfər dilbəri-xubru ki, xilafi-rizaları ilə şahın hərəmxanəsinə düşmüşdülər, qayət şərm ilə və ahəstə səslə ərz etdilər ki:

– Biz padişaha mənkuhə olmuşduq və öz bəxtimizdən və dərəcəmizdən çox xoşnud idik; bu bəxtəvərlikdən mərhum olduq, Abbas Məhəmməd oğluna ərə getməyi qəbul etmirik.

Haman saat bu iki nəfər mürəxxəs olundu. Oların birisi gürcü qızı idi ki, Gürcüstan valisi şaha peşkəş göndərmişdi; haman günün sabahısı öz əmisi oğlu ilə tamam cəvahiratın və məlbusatın götürüb, ziyadə pul ilə vətəninə müraciət etdi.

Gürcüstanda onun nəqlinə bəvər etməyi belə fərz edirdilər ki, guya o qaçıbdır və istəyirdilər ki, onu geri qaytarsınlar.

Amma bilmirəm ki, nə əmr vəqə oldu ki, onu unuttular və bu qız bir cavan gürcüyə ərə gedib axır ömrünədək Gürcüstanda qaldı.

O birisi dilbər Qəzvin əhlindən bir tacirin qızı və bir cavan və xoşru oğlana namzəd idi. Xubru olmaq üçün qəflətən

şahın dəllallarının çuğulçuluğu ilə atasından mütalibə olunub şahın hərəmxanəsinə daxil olmuşdu; zikr olunan keyfiyyəti öz arzusuna yetişməyə vəsilə bilib atası evinə qayıtdı və namizədinə vasil oldu.

Sair hərəmlərin nikahı mücəddədən Abbas Məhəmməd oğluna oxunub xacə Mübarəkə əmr olundu ki, cümləsini haman saat Qəzvinin altıncı küçəsinin başında müəyyən olunan bir evə piyadə götürüb yetirsin, özü dərbari-şahiyyə

qayıtsın. Sonra Abbas Məhəmməd oğlu hərəmxanədən çıxıb uzaqlaşdı, napədid oldu.

Yusif Sərracın dükanı şah məscidinin meydanının məşriq 15 səmtində vəqə idi. Günortadan iki saat keçmişdi. Yusif Sərrac fərizeyi-zöhrü əda edib, oturub, əlində bir cilovu tikib tamam edirdi, çünki müştəri tapşırırmışdı ki, gərək o gün hazır ola.

Yanında dostlarından iki nəfər dəxi var idi ki, onun söhbətinə qulaq asırdılar. Yusif Sərrac bahalıqdan şikayət edirdi ki, biçərə fəqir kəslər haman il çox iztiraba düşmüşdülər; çünki keçən il nəhayətdə quraqlıq olmaq səbəbilə və Qəzvinin ətrafında suyun qilləti cəhətilə əksəri-məhsulat yanıb əmələ gəlməmişdi. Bu keyfiyyət bahalığa bais olmuşdu. Yusif Sərrac deyirdi:

– Təəccüb edirəm bu dövlətdən ki, Qəzvinə su çıxarmaq üçün həzar günə istitaət qüdrəti var, amma belə qəflətdədir ki, əsla bu əmrə mültəfit olmayıb öz rəayasının halına və paytəxtinin rəvnəqinə təvəccöh etmir.

Bu halda meydanm məğrib səmtindən bulud kimi toz qalxdı.

Yusif Sərrac iynəsi əlində başın yuxarı qovzadı, gördü ki, bir əsas peyda oldu və əsla xəyalından keçirmədi ki bu əsas və tədarük onun üçündür.

Qabaqda on iki şatır qıvraq geyinmiş, çəharguşə börk başlarında, onların dalısınca on iki ələmdar əlvən ələmlər əllərində, sonra dəstəyi-pişxidmətan ki, birisinin başında bir məcməi var idi. Dəstəyi-fərraş, əllərində ağac, onların əqəbində miraxur yedəyində bir turkmən atı; cəvahir nişan yəhər və əsbab üstündə, mürəssə rəxt başında, mirvarid sinəbənd döşündə, zümrüd qotaz boynunda.

Bunlardan sonra mollabaşı və sərdar Zaman xan, vəzir və müstövfü və mövlana Cəmaləddin və münəccimbaşı, üləmayi-giram və sadati-üzam və sair əyan və əşraf vəərbabi-mənasib və bir dəstə piyada və bir dəstə atlı kəməli-şüküh və aram ilə

gəlirdilər.

Elə ki, Yusif Sərracın dükənina bərabər oldular, hamısı dayandı. Mollabaşı və sərdar irəli durub, Yusif Sərraca kürnuş etdilər. Yusif Sərrac ayağa durub təvazö elədi, amma qayət təəccübdə. Sonra Mollabaşı təkəllümə gəlib dedi:

– Qəzanm təqdirindən, usta Yusif, bu gün sən bizim padişahımızsan. İrənin səltənət xətti bu halda Şah Abbasın vücudundan xalidir. Bizləri şərəfraz və xoşbəxt eləyin, 16 dərbari-şahiyyə təşrifərma olun ki, cülusi-hümayun vəqə olsun.

Yusif Sərrac kəməli-təhəyyürə düşüb heç bilmədi ki, bu nə

vaqiədir. Onun qabağında tamam ərkani-dövlət durmuşdular. Bu sözləri ona mollabaşi deyirdi ki, İranda bir mətin kimsənə hesab olunurdu. Amma keyfyiyyət bir mərtəbədə qərrib idi ki, Yusif Sərrac onu doğru olmağına, bəvücudi ki, gözü ilə görürdü, hərgiz etibar edə bilmirdi. Aqibət məqami-cəvaba gəlib dedi:

– Mənim məxdumum mollabaşi, mən cənabınızı İranda mətin adamlardan hesab edirəm, bilmirəm ki, aya dəli olubsunuz, ya bəng atıbsınız ki, bu qəbil sözləri mənim üzümə deyirsiniz. Mən bir fəqir sərrac babayam. Mən hara, təxtütac hara?

Vallah, mən anlaya bilmirəm ki, sizin bu hərəkətinizi nəyə həml edəm... Mat və heyran qalmışam. Təvəqqei-çakəranə edirəm ki, mənə sataşmayasınız!

Sərdar Zaman xan sözə şüru elədi:

– Usta Yusif, sən bu saatda qibleyi-aləmsən və biz cümləmiz sənin qulun və səgi-asitanən varıq! Sənə çakəranə bizdən təvəqqə etmək münasib deyil, sən xüsrovanə fərmayış etməyə şayistəsən! Biz nə dəli olmuşuq və nə bəng atmışıq, cümləmiz əqli-səlim və şüuru-kamildə varıq, amma həzrəti-barinin təqdirinə təbdil yoxdur. Bu gün külli-İran mülkündə sən səltənətin müsəlləmdir.

Mollabaşının qovluna görə, dərbari-şəhiyə təşriffərma olun ki, cülusu-humayun vəqə olsun.

Sonra üzün dörd nəfər hazırda olan pişxidmətlərə tutub dedi ki:

– Xələti-şahanəni gətirin, qibleyi-aləmi geyindirin!

Pişxidmətlər əllərində məcməi ilə ki, içində xələti-şahanə qoyulmuşdu, dükana ayaq basdılar, məcməini yerə qoyub şüru etdilər Yusif Sərracın köhnə paltarını soyundurmağa və xələti-şahanəni ona geydirməyə.

Müxalifət bir yana çatmazdı. Yusif Sərrac məqami-təslimdə durdu ki, üqəla öz xahişlərini əmələ gətirsinlər. Elə

ki, libas geyinmək tamam oldu, miraxur mürəssə rəxtli atı 17 qabağa çəkdi. Yusif Sərracı mindirdilər ata, əsas qərarı-sabiq üzrə dərbari-şahiyyə rəvanə oldu. Fərraşların küçələrdə

“berəvid! berəvid!” səsi hər dəqiqədə ərşə dayandı. Tamam əhli-Qəzvin zükurən və ünəsən, səğirən və kəbirən pəncərələrə və damlar üstünə çıxıb nəzzarəyə məşğul oldular və keyfiyyətdən müxbir olmadıqları üçün cümləsi heyrətdə qaldı.

Dərbari-şahinin qapısında fərraşlar Yusif Sərracı atdan düşürdülər. Mollabaşı və sərdar Zaman xan qolundan yapışıb kəməli-təzim ilə imarətin otağına daxil etdilər və səltənət təxtinin üstündə oturdular. Ərkani-dövlət, üləma və sadat, əyan və əşraf və ərbabi-mənasib otağın qabağında səf çəkib əl-əl üstə durdular. Mollabaşı dua oxuyub taci-səltənəti qoydu Yusif Sərracın başına, şəmşir və kəməri-mürəssəini bağladı belinə, cəvahir bazubəndləri asdı qollarından, mükəlləl top-puzu verdi əlinə, genə bir dua oxuyub, üzün xəlqə tutub dedi:

– Mübarəkbad edin!

Mübarəkbad sədəsi xalqdan asimanə bülənd oldu və

bargahın imarətlərindən əksi təkrar tapdı. Kərrənayi-şadiyanə başlandı çalınmağa. Bu halda sərəyi-şahidən göyə bir fişəng buraxdılar. Bu əlamətə görə, şəhərdən xaric qələ toplarından yüz on tir şənlik topu atdılar.

Əgərçi Sədi və Hafizdən sonra İranda şeir qayətdə tənəzzülə düşüb şüəranın əşarı küllən biməzmun və məhz puç ləffazlıq olmuşdu, amma genə əlhəmdü-lillah o halda bir neçə nəfər sahibi-cövhər şair peyda oldu ki, bədahətən cülusi-hümayun üçün qəsaidi-qərra inşa edib, Yusif şahm təxtə çıxmağını tərif və özünü hikmətdə – Süleymana, səxavətdə – Hatəmə, şücaətdə – Rüstəmə, qüdrətdə – qəza və qədərə təşbeh eləyib nəzərdən keçirdilər və tarixi-cülusunu nüktəsən-cani-Qəzvin belə tapdılar:

“Şahi-xuban nəbud Yusifi-ma,
Leyk u şahi-mülki-İran şod”.³

3 Bizim Yusif gözəllərin şahı deyildi,
Amma İran mülkünün şahı oldu.

18
Elə ki, bu əmal tamam oldu, mollabaşi xalqa elan etdi ki:
– Mürəxxəssiniz!

Hamı dərbari-şahidən çıxdı, ancaq Yusif şah qaldı təxtin üstündə, qabağında xacə Mübarək, başqa bir neçə xacə ilə və Əzim bəy pişxidmətbaşi və bir neçə pişxidmət və otaqdan dişrə fərraşlar.

Yusif şah təhəyyür aləmində fikrə piçidə oldu. Bir neçə dəqiqədən sonra xacə Mübarəkə üzün tutub soruşdu:

– Siz kimsiniz?

Xacə Mübarək cavab verdi ki:

– Bəs sizin çakərani-müxlisiniz; xacəgani-hərəmik, mən buların böyüyü və bular da mənim zirdəstlərimdirlər.

Sonra pişxidmətlərə üzün çevirib soruşdu ki:

– Siz kimsiniz?

Əzim bəy pişxidmətbaşı cavab verdi ki:

– Biz sizin kəminə nökrələriniz, pişxidmətlərik, mən buların rəisiyəm, bular da mənə tabedirlər.

Yusif şah soruşdu ki:

– Bəs o dişqarıda görükənlər kimdir?

Əzim bəy cavab verdi ki:

– Olar da firqeyi-fərraşdır ki, həmişə xidmət üçün kəmərbəstədirlər.

Yusif şah buyurdu ki:

– Siz dəxi çölə çıxın. Xacə Mübarək, sən zirdəstlərin də çölə çıxsınlar, sən qal!

Elə ki, hamısı qayıb oldu, Yusif şah xacə Mübarəki yanına çağırıb dedi ki:

– Sən bəşərəndən mən görürəm ki, sən gərək yaxşı adam olasan. Sən allah, mənə söylə görüm ki, bu qəziyyəyə səbəb nədir? Çünki sən həmişə Şah Abbasın əndərununda olubsan, mümkün deyil ki, bu qəziyyə sənə məlum olmasın.

Xacə Mübarək vaqien çox saf və sadıq adam idi. Fikir etdi

ki, qibleyi-aləmin sualında həqiqəti gizlətmək cayız deyil.

Çünki həmişə şah Abbas oturan otağın qapısının dalında 19 dururdu ki, çağırılan saat xidmət üçün hazır olsun, ona binaən, keçən gündə vəqə olan güzarişi və ərkani-məşvərətin göftgusunu tamam eşitmişdi, əhvalatdan xəbərdar idi. Qəziyyəni ibtidadan intihayədək Yusif şahə nəql etdi.

Yusif şah soruşdu ki:

– Bəs Şah Abbas haradadır?

Xacə Mübarək cavab verdi ki:

– Bir gəda libası ilə müləbbəs olub napədid oldu. Məlum deyil ki, hardadır.

Yusif şah aqıl adam idi. Kəvakibdən onun hərgiz qorxusu yox idi. Ancaq bu növ qeyri-mütəarəf təriq ilə tərəqqi etmək onun ürəyinə bir vəhşət və qorxu salırdı. Nəhayət, bir belə

cəmətin vücudu ilə səltənətdən özünü kənar tutmağa əsla çarə

görmədi. Naçar ümuri-səltənətin icrasına iqdəm etdi. İbtida fərraşbaşı Əsəd bəyi ehzar elədi, buyurdu ki:

– Bu saatda on iki fərraş özünlə götürərsən, gedərsən mollabaşı Axund Səmədi və sərdar Zaman xanı və vəzir Mirzə

Möhsünü və müstövfi Mirzə Yəhyanı və münəccimbaşı Sədrəddini və mövlana Cəmaləddini tutarsan, apararsan salarsan Ərkdə olan zindana, qayıdarsan gələrsən, əncami-fərmayişi mənə ərz elərsən!

Əsəd bəy baş vurub rəvanə oldu. Sonra Yusif şah pişxidmətbaşı Əzim bəyi ehzar edib buyurdu ki:

– Tapşır, mənə şam hazır etsinlər ki, bu gün bir zad yeməmişəm.

Pişxidmətbaşı ərz elədi ki:

– Tapşırmışam, aşpazlar şam üçün hazır etməyə məşğuldurlar.

Şah buyurdu ki:

– Bəs sən və xacə Mübarək gəlin otaqları və hərəmxanəni mənə bir-bir göstərin və məlum edin ki, mənim istirahət otağım hansıdır.

Pişxidmətbaşı və xacə Mübarək düşdülər qabağa, bir-bir əndərun otaqlarını göstərməyə şüru etdilər.

Əvvəlinci otaqda əlvan fərşlər döşənilib, qəribə gül və giyah ilə və quş şəkilləri ilə divarı və səqfi münəqqəş olmuşdu.

İkinci otaq da habelə fərşlə döşənmişdi və divarlarında 20

Səfəviyyə nəslindən vəfat edən padşahların və namdar şahzadələrin təsviri çəkilmişdi. Üçüncü otağın divarlarında İranın sair silsilədən olan padşahlarının timsalı nəqş olunmuşdu.

Dördüncü otağın divarlarında Şahnamədə yazılan İranın qədim pəhləvanlarının və Mazəndəran divlərinin surəti yazılmışdı ki, bir-birlərilə cəng edirdilər. Divlər buynuzlu və quyruqlu çəkilmişdi. Beşinci otağın divarlarında Şah İsmayıl Səfəvi ilə

sairlərin mabeynində vaqe olan cənglərin surəti rəqəm olunmuşdu.

Hərəmxanə otaqlarının cümləsinin divarlarında qız, oğlan şəkli yazılmışdı ki, oğlanlar qızlara gül dəstəsi təarüf edirdilər və

qızlar oğlanlara piyalə verirdilər və hər otaqda rəxti-xab hazır idi.

Yusif şah hərəmxanə otaqlarının birisini özünün istirahəti üçün müqərrər edib xacə Mübarəkdən soruşdu ki:

– Hərəmlərin ziynət otağı hansıdır?

Xacə Mübarək ərz elədi ki:

– O başdakı otaqdır. Amma ağzı qıfıllıdır. Açarı sandıqdar Ağa Həsəndədir.

Şahın buyruğu ilə pişxidmətbaşı haman saat sandıqdarı hazır etdi. Ziynət otağının qapısını açdılar, şaha göstərdilər: bu bir böyük otaq idi: içində hər tərəfdən sandıqlar düzülmüş.

Sandıqların qapağını götürdülər, qəribə-qəribə ziynət və zivərləri şaha göstərdilər; o cümlədən giranbaha kişmir şalları, lətif ünas libasları, pakizə ipək parçalar, cəvahiratdan qayrılmış

güllər və guşvarələr və üzüklər və mümtaz mivariddən boyunbağılar idi.

Yusif şahın üç qızı var idi: böyüyü on dörd yaşında, ortancısı on iki yaşında, kiçiyi səkkiz yaşında və iki oğlu var idi: altı yaşında və dörd yaşında Qızlarının hər birinə bir gül və

bir güt guşvarə və bir üzük və bir boyunbağı və bir dəst libas və bir rizayi şal və övrətinə bir dəst libas və bir rizayi şal ayırdı, xacə Mübarəkə təslim etdi, buyurdu ki:

– Bunları apararsan Qəzvinin ikinci küçəsində mənim qədimi evimdə övrətimə yetirərsən. Deyərsən ki, mənim cəhə-timdən əndişə etməsin, sabah oğlanlarımı hüzura göndərsin.

Xacə Mübarək şeyləri iki nəfər fərraşa götürdüüb getdi.

Bu vaxt gün qürub etdi. Pişxidmətbaşının təklifi ilə şah qayıtdı əvvəlinci otağa. Qızıl şamdanlar yanmışdı. Süfrə

döşənmişdi. Şah əvvəl vüzu edib şam və xüftən namazını əda etdi, sonra süfrə üstündə oturdu. Pişxidmətlər rəngarəng təamlar hazır etdilər. Şah yedi, doydu, süfrə yığıldı. Aftaba-ləgən gəldi, şah əlini yudu. Qəhvə gətirdilər, içdi. Qəlyan verdilər, çəkdi.

Bu halda fərraşbaşı Əsəd bəy daxil olub fərmayişi bitirdiyini ərz etdi. Şah buyurdu ki:

– Çox yaxşı, mürəxxəssən!

Sonra xacə Mübarək qayıdıb şeyləri yetirməyini ərz elədi və dedi ki:

– Şahm övrəti və qızları göndərilən töhfələrdən qayətdə vəcd atdilər. Nəinki onun cəhətindən əndişə etmirlər, bəlkə bu qəziyyəi-qeyri-mütərəqqibədən çox sevinirlər və şadlıqdan tullanıb-düşürlər.

Şah övrət-uşağı tərəfindən xatircəm oldu.

Xacə Mübarəkdən və pişxidmətbaşından bir para əhvalat soruşdu. Gecədən dörd saat keçdi. Ayağa durub xabgahına gəldi; rəxti-xabını saldılar.

Pişxidmətbaşına buyurdu ki:

– Qaravul müvəkillərinə tapşır: qərari-sabiq üzrə hər yerdə qaravul qoysunlar.

Sonra rəxti-xabına girib yatdı. Pişxidmətbaşını və xacə

Mübarək çıxdılar. Hər birisi öz məqamına getdi.

Sabahı gün Yusif şah salam otağına təşrif gətirib Molla Rəməzanı və Qurban bəyi və Mirzə Cəlili və Mirzə Zəkini ki, onun dostlarından idilər və şahın olara hər xüsusda vüsuqu var idi, ehzar elədi, mənəsbə-i-mollabaşılığı verdi Molla Rəməzana, sərdarlığı həvalə elədi Qurban bəyə, xanlıq ləqəbilə vəzarəti tapşırıd Mirzə Cəlilə, müstövfiyi Mirzə Zəkiyə, münəccim-başılıq mənəsbəni bilmərrə mətruk etdi ki, dövlətə və millətə

zərərdən başqa bir faydası yox idi. Buyurdu tamam vilayət hakimlərinə elamnamə və hökmi-müəkkəd göndərilsin ki, bu gündən sonra hərgiz cürət etməsinlər ki, biduni-təcvizi-şəri-şərif bir müsəlmanı mövriddi-müaxizəyə gətirsinlər və bacar-masinlər ki, məhz həvayi-nəfləri ilə bir kəsi cərimə edələr və

22

ya qətlə gətirələr və ya burun-qulağın kəsələr, gözün çıxardalar və hökmdən əlavə hər vilayətə mötəmid baxıcılar təyin oldu ki, gedib vilayətlərin əhvalından və xalqın həvaicindən xəbərdar olub, gəlib ərz etsinlər.

Yusif şah bu baxıcıları hüzura istəyib dedi ki:

– Hakimi vilayətlərə mənim tərəfimdən elam edərsiniz ki, Allahdan qorxsunlar nahaq iş tutmasınlar, xalqı talayıb dağıtmasınlar, rüşvət almasınlar; yəqin bilsinlər ki, bu növ hərəkət axırda onların özlərinin bədbəxtliyinə və həlakətinə bais olur.

Olar mükərrər müşahidə ediblər ki, bu növ rəftar ilə dövlət cəm edən kəslər axırda baş veriblər və ya kəmal-i-bədbəxtliyə

və zillətə və məskənətə düşüblər. İranda bu növ ilə cəm olunan dövlətin hərgiz heç bir xanədənda davamı olmayıbdır. Hanı damqanlı Cəfər xanın kürurları? Hanı Səlim xan Qaragözlünün dövləti? Hanı şirazlı Mirzə Nağının əmlakı? Padişahani-İran həmişə vəqta ki, bir sahibi-mənsəbi mülahizə edirlər ki, pul cəm edib sərvətə çatıbdır, haman saat bir bəhanə ilə onu məqami-müaxizəyə gətirirlər, hər nə vardır əlindən alırlar, özün həlak edirlər və ya zillətə və məskənətə salırlar.

Bu əmrdə hakimi-vilayətlər şəbihdirlər zəlilərə ki, qan sorub şiş- dikkə, sahibi oları sıxar, tamam sorduqları qanı qusarlar. Kimisi bu cəhətdən ölür və kimisi zəif və lağər olur.

Fəemma əgər hakimlər niknəfəs olub və öz həlal rizqlərinə qane olalar, həmişə öz dərəcələrində baqi və xalq nəzərində müəzzəz və səlatin niyyətində mükərrəm olacaqlar və günbəgün rütbələri izdiyad behəm edəcəkdir.

Bu sözləri təlqin edəndən sonra şah baxıcıları buraxdı.

Sonra buyurdu xirac məbləği mötədil miqdaradək təxfif tapsın və əmr etdi ki, hər yerdə yollar təmir olunsun və lazım məqamlarda və mənzillərdə körpülər və karvansaralar tikilsin və hər vilayətdə şəfaxanələr qayrılınsın və mədrəsələr açılsın və susuz yerlərə su çıxarılsın, dullara və yetimlərə və şillərə və korrara ianət və himayət göstərisin və vilayətlərdə hər bisərüpa özbaşına özünü üləma silkinə daxil etməsin, bu xüsusda mollabaşidan icazət istəsinlər və sinfi-üləma hər yerdə

xalqın ehtiyacına kifayət edən miqdardan ziyadə olmasın və külli-üləməyə güzəran kifafınca xəzineyi-amirədən vəzifə qərərdad etdi ki, səltənətə möhtac olub ərbabi-mənasibi xidməti-şahidə əhli-zələmə xitab etməsinlər və əmri-mürافیəni ki, səltənətin ümdə ləvazimatındadır, üləmanın əlindən alıb ərbabi-mənasibin süləhasına vagüzar elədi ki, millət mürافیə cəhətindən özlərini üləməyə möhtac görüb ancaq oları məcə bilməsinlər və səltənətdən uzaq düşməsinlər və buyurdu ki: vücuhi-bərr hər yerdə süləhadan dörd nəfərə müntəqil olub vilayətin füqərasına dəftər üzü ilə sərf olunsun və hesabı divana göstərilsin; ta ki, füqəranın bəzi vücuhi-bərrdən bəhrəyab olub, bəzisi məhrum qalması və əmr etdi ki, xüms və

imam malı verilməsin ta övladi-rəsul-əleyhüssəlam zilləti-sualdan azad olub sair xalq kimi öz kəsbləri ilə vəchi-məişət təhsil etsinlər.

Bu xüsusda mötəbər üləma Yusif şaha kütubi-fiqhdən fitvalar çıxarıb göstərdilər. Və vilayətlərə elamnamələr göndərdi ki, bundan sonra bir kimsənə cürət etməsin ki, şaha və ümənayi-dövlətə və çakərani-dərgaha peşkəş versin və payəndaz salsın və heç kəs peşkəş vasitəsilə hökumət tapmağı təmənna etməsin, ancaq öz ixlasını və hüsni-xidmətini bu mətləbin təhsilinə vəsilə bilsin və maliyyati-divan hər vilayətdə əmin şəxslərə təslim olunub xəzinə ismilə hər yerdə dursun və məsarifi-səltənət dəftəri üzilə təyin tapıb lazım olan övqatda hər yerin xəzinəsinə həvalə olunsun və rəaya bilkülliyyə həvaləcati-məsarifədən asudəhal qalsınlar. Və dəxi mədaxili-

səltənətin izdiyadi üçün qərar qoydu ki, tacirlər və bəyzadələr və xanzadələr və şahzadələr, hətta üləma və sadat və sair sinfi xalq mədaxili-əmlakdan şəhərlərdə ondan bir, dehatda iyirmidən bir xəzinəyə versinlər və qoşun xalqının və əhli-xidmətin məvacibi əsla lavüsul qalmasın ki, səltənətin nəqsidir; bəlkə həmişə vilayət xəzinələrindən bilatəxir mücra olunsun.

Və bey və şərə olunan əmlakın qiymətindən dəxi xəzinənin nəfi üçün tümənə beş şahı vəz olunsun və qaideyi-beyü-şərə tərک olunsun ki, tənхah sahibləri bu qaydanın vücudu ilə rəhn alıb borc verməyə mail olmadıqları üçün ərbabi-həvaici müztər edirlər ki, mülk və mallarını ədna qiymətə beyi-şərə etsinlər, 24

bu ümid ilə ki, vədə başında ərbabi-həvaic mülk və mallarının istirdadından aciz olacaqlar.

Çün Yusif şah bilirdi ki, miraxur yay fəslі padşahlıq atları yaylağa aparıb bəsləmək bəhanəsi ilə ətraf xalqına çox əziyyət və cəfalar yetirirdi və oları çapırdı, talayırdı və əmiri-topxanə

topçuların cümləsinə xəzinədən məvacib götürüb heç birisinə bir həbbə vermirdi və xəzinədar padşahlıq pulun içinə çox qəlp pul qatıb xalqa dağıdırdı və Qəzvin bəylərbəyisi xalqdan hədsiz rüşvət alırdı və daruğə dövlətlilərə füqəranın müqabilində üz görürdü, kətxudalar Qəzvinin küçələrini natəmiz saxlayırdılar, cümləsinə məzul edib, yerlərinə özünə məruf olan şayistə adamlar təyin buyurdu.

Mollabaşı Axund Səməd Ərkin zindanında zindanbandan eşitdi ki, onun mənəsbini həmçеşmi Molla Rəməzana veriblər, qüssəsindən ficətən həlak oldu.

Yusif şah dəxi əmr etdi ki, Qəzvinin küçələri genəlsin və içində hər yerdə zahir olan quyular örtülsün ki, gəlib-gedənlər olara düşməkdən məhfuz olsunlar və xalqın ərzinə qulaq asmağa və dadına yetişməyə qayda və qərar qoydu və buyurdu ki, Qəzvinin fükərasına bahalıq cəhətilə padşahlıq ambarından buğda verilsin və sahibi-vüquf adamlardan və mahir kənkənlərdən bir məclisi-məşvərət bərpa olub Qəzvinə su çıxarmaq üçün göftgu olunsun və tədbir və dəsturüləməl təhrir olunub nəzərə yetişsin.

Bu vaxtda Qolland taifəsindən bir parası fars xəlicinin qürbündə bir məhəldə süknə etmişdilər. Bu günlərdə oradan bir elçi əmələsi ilə Qəzvinə varid oldu ki, İran dövləti ilə məbəynlərdə ticarət üçün şürut bağlasınlar. Elçini əmələsi ilə Yusif şahın hüzuruna yetirdilər.

Onun nəvazişatından və əql və fərasətindən və ғаideyi-cahandarlığından elçi və əmələsi vəcd etdilər. Bilkülliyə məramlarına nail olub tühəf və hədaya ilə mürəxxəs oldular və

kəməli-rizaməndlikdə muavidət elədilər.

Yusif şahın cülusundan bir həftə keçdi. Hər gün onun həsənətindən və ədalətindən növ-növ əlamətlər xalqa zahir olurdu. İran üçün əyyami-firuzluq, əyyami-səadət və iqbal üz 25 verdi. Lakin çifayda, bəni-növi-bəşər heç vaxt yaxşı günə dözməz. Bizim babamız Adəmə və anamız Həvvaya cənnətdə nə əksik idi ki, genə allahın əmrini sındırdılar və cənnətdən qovuldular? İnsan belədir!

Əhli-Qəzvin hər gün qələ qapılarından adam şaqqalarını asılmış görmədilər və şah meydanında cəlladların adam şaqqalamaqlarını və dardan asmaqlarını və göz çıxarmaqlarını müşahidə etmədilər. Bu keyfiyyət olara xeyli qərib göründü.

Əvvəl dedilər ki:

“Görünür bu təzə padşah çox rəhmli və helmlı adamdır!”

Sonra onun rəhminə və helminə bəhslər varid etdilər. Bunu süst-rəyliyə və zəifülmizaclığa həml qıldılar. Bundan əlavə

dəxi Yusif şahda hezar günə özgə eyblər tapdılar. Müxtəsəri-kəlam bir belə ziyadə rəhmli padşahın təhti-əmrində zindəganlıq etmək nəhayət dərəcədə məlal-əfza göründü.

Ümənayi-məzul xalqın bu növ niyyətini istinbat etdilər və onu qənimət bilməyə fürsəti fövt etmədilər.

Hər birisinin başına şuriş və tuğyan xəyalı düşdü və tezliklə

Qəz- vində şurişi-əzim bərpa oldu. Şurişin əvvəlimci səbəbi məzul miraxur idi ki, küçədə köhnə xəzinədara rast gəlib, ona yoldaş olub soruşdu:

– Sən allah, Mirzə Həbib, de görüm xalq bizim təzə padşahımızın haqqında nə danışır?

Mirzə Həbib cavab verdi ki:

– Xalqın təzə padşahdan zəhləsi gedir. Onu süstrəy və bikarə bilirlər.

Miraxur:

– Vallah, Mirzə Həbib, xalq bizdən əqillidir. Doğru deyirlər. Sən allah, bu neçə əhməqlik idi ki, biz elədik? Bir sərraci-birütbəni gətirib özümü zə padşah qayırdıq, başımıza bəla

açdıq. Qulluğumuzun və ixlasımızın əvəzində mənsə-bimizi də əlimizdən aldı. İndi vilayət içində bir itcə abrumuz yoxdur. Vallah, belə rüsvaylıq olmaz ki, biz tutduq...

Xəzinədar:

– Məgər biz onu padşah elədik! Şah Abbas belə buyurdu, çarəmiz nə idi?

Miraxur:

26

– Xub, Şah Abbas o vaxt padşah idi. Hökmü bizə rəvan idi. İndi ki, Şah Abbas yoxdur aya bizə nə manedir ki, bu məlun və bidini ki, deyirlər tənəsüxi məzhəbdir, təxtdən aşağı salaq, tələf edək, sonra Səfəviyyə nəslindən bir şahzadəni təxtə oturmaq ki, bari nəcabətinə görə təxtü-taca səzavar olsun?!

Xəzinədar:

– Çox yaxşı danışırısan! Bu xüsusda bilkülliyyə mən səninlə müvafiqəm. Amma biz iki adamın əlindən nə gələr?

Gedək əmiri-topxanənin yanına, onun rəyini dəxi hasil edək. Axı, o da bizim kimi məzullardandır.

Hər ikisi getdilər əmiri-topxanənin otağına. Əmiri-topxanə onların gəlməyindən çox xoşhal oldu. Qayət şövq ilə sözlərinə qulaq asdı. Bilkülliyyə olar ilə şuriş xüsusunda müttəfiq olub dedi ki:

– Bu iş süvarilərin sərkərdəsi Bağır xanın rizası olmamış surət tapmaz.

Əmiri-topxanə:

– Bağır xan mənim ilə çox yeganə dostdur. Mən boynuma

çəkirmən ki, onu bu əmrə özümüzə yoldaş edəm. Ona deyəcəyəm ki, bu bidin Yusif şahın əyyami-səltənində laməhalə bizim başımıza gələn qəziyyə onun da başına gələcək. Vaxt ikən əlacını eləmək gərək. Yəqinimdir ki, bu söz Bağır xana əsər edəcək, çünki dünən sələmi-ammdə şah ona qəzəbnək olub sərzəniş edibdir ki, çaxır içib, məst olub, namaz qılmağa, məscidə daxil olubdur.

Əgər Bağır xan bu əmrə razı olsa, piyadələrin sərkərdəsi Fərəc xan dəxi razı olacaq. Çünki Fərəc xan Bağır xanın əmisi oğlu və damadıdır. Heç bir əmrə onun rəyinə müxalifət etməz. Amma siz durun, gedin Qəzvinin köhnə bəylərbəyisinin yanına. Onu dəxi razı edin, boynuna qoyun ki, məzul daruğə

və kəndxudalarla bu xüsusda göftgu etməyi və onların rəyini ələ almağı təəhhüd etsin.

Müfəttinlər bir-birlərindən ayrıldılar. Hər birisi getdi iş görməyə.

Mətləb çox tez hasil oldu.

Üç-dörd günün müddətində hamı müntəxəb olunan kəslər göründü və hamısı şurişə meyl və amadəlik göstərdilər.

Müfət-27

tinlər qərar qoydular ki:

– Şənbə günü sübhədən padşahlıq sarayını əhatə etsinlər və içəri daxil olub Yusif şahı təxtədən yerə salıb həlak eləsinlər. Sonra özlərinə Səfəviyyə nəslindən bir təzə padşah tiksinsinlər.

Müqərrar olunan günün sübh çağında ki, hələ padşahlıq sarayının qapıları açılmamışdı, külli süvari və piyadə tamam

müsəlləh onun ətrafını bürüdülər...

Yusif şah keyfiyyətdən xəbərdar olub buyurdu ki:

– Sarayın qapılarını açmasınlar. Bu günə namünasib hərəkəti Yusif şah mollabaşiyi-sabiq Axund Səmədin, sərdar Zaman xanın və vəzir Mirzə Möhsünün və müstövfi Mirzə

Yəhyanın və münəccimbaşının və mövlana Cəmaləddinin tərəfindən ki, əxşasi-sahib qüdrət və aşkara onun bədxahları idilər, mənzur edirdi. Ona binaən cülusunun ibtidasında ehtiyat yolundan lazım bilib oları həbsə saldırdı. Amma məhləkə özgə tərəfdən açıldı.

Bu halda Yusif şahın dəxi həvaxahları xəbərdar olub müsəlləh və kəsrət və izdiham ilə sərayi-şahiyyə anən-fəanən üz qoymağa başladılar. Müfəttinlər ilə müqabil durub nəsihət və

mövizəyə şüru etdilər ki, bu hərəkəti tərək etsinlər; fayda-pəzir olmadı; iş islah və müdaradan keçdi; başladılar bir-birləri ilə atışmağa və cəng etməyə. Qiyamət bərpa oldu. Hər iki tərəfdən baş və candan keçməyə müzayiqə etmədilər. İş atışmaqdan ötüb şəmşir və xəncər ilə bir-birlərinə həmlə etməyə çatdı. Qan su yerinə axdı.

Üç saat yarım kəməli-şiddətlə cəng tul tapdı. Hər iki tərəfdə altı min nəfərə qərib həlak və zəxmdar oldu. Aqibət asari-zəf və inkisar Yusif şahın həvaxahları tərəfindən müşahidə olundu; çünki həqnaşi-nas xalq peydərpey şəhərdən çıxıb, müfəttinlərin dəstəsinə qoşulub kəsrət və qüvvələrinə bais oldular. Ona binaən Yusif şahın həvaxahları şikəst tapıb hər kəs bir növ ilə başın mərəkədən qıraq çəkdi, canın qurtardı.

Müfəttinlər hücum edib sarayi-şahinin qapılarını sındırdılar, içəri daxil olub Yusif şahı axtardılar, tapmadılar. Yusif şah itkin oldu. Kimi söylədi ki, cəng zamanında öz həvaxahlarının dəstəsinə qoşulub özünün hüsurilə onları cəngə dəlir edirdi, 28

əsnayi-cəngdə məqtul oldu; kimi dedi ki, gizləni, aralıqdan çıxıb, gözdən itkin düşdü.

Xülasə, məqtulların arasında onun nəşi görünmədi.

Fəemma bir başqa yerdə dəxi bu gündən sonra onu nişan verən olmadı. Müfəttinlər sərayi-şahini qarət etdilər. Oradan çıxıb cühud və erməni küçələrinə aşıdılar: hamısının evini dağıdıb tarac etdilər, ənva-ənva biəndazəlik və şərərət əmələ gətirdilər.

Gün batdı. Hər kəs öz evinə və mənzilinə qayıtdı. Şuriş və qovqa sakit oldu.

Sabahı gün rüəsayi-şuriş tezdən Ərkə rəvanə oldular.

Sərdar zaman xanı və vəzir Mirzə Möhsünü və müstövfi Mirzə

Yəhyanı və mövlana Cəmaləddini və münəccimbaşını həbsdən çıxarıb, güzərişi nəql edib soruşdular:

– İndi Səfəviyyə nəslindən hansı şahzadəni təxtü-taca səzavar görürlər?

Mövlana Cəmaləddin dedi ki:

– Siz allah, deyin görüm bu gün ayın neçəsidir?

Miraxur cavab verdi ki:

– Bu gün novruzdan on altı gün keçibdir.

Mövlana bəşəşət zahir edib dedi ki:

– Dəxi qəm çəkməyin, şuriş dünən vaqe olubdur. Məlumdur ki, afət keçibdir və Səfəviyyə şahzadələrinin heç birisi səltənətə şayistə deyil: tamam kəməndiş və kordurlar. Bir parasını Şah İsmayıl sani kor edibdir, bir parasın Şah Abbas özü: olar məsrəfdən çıxıbdır, bir zada yaramazlar. Bizim padşahımız gənə Şah Abbasdır!

Miraxur dedi ki:

– Biz onun padşahlığına çox şadıq. Onun dövründə bizim hamımıza çox xoş keçirdi. Çifayda, nə eliyək ki, o təxtü-tacdan əl çəkib gözdən itibdir. İndi bilmirik ki, haradadır.

Mövlana güldü, dedi ki:

– Onun taxtü-tacdan əl çəkməyinin səbəbi var idi. İndi o səbəb rəf olubdur. Biz bilirik ki, o, harada gizlənidir. Gedək gətirək, imarətinə yetirək!

Hamsı ayağa durub gəldilər Şah Abbas gizlənən evə. Onu 29 oradan çıxardıb yetirdilər sərayi-şahiyyə, təxtü-tacına əvvəlki kimi malik oldu. Hər iş qərarı sabiq üzrə surət tapdı, guya ki, heç bir hadisə vaqe olmamışdı.

Bu kəvakibin həmaqətinə mən təəccüb edirəm ki, necə bilmədilər iranilər oları aldadırlar? Yusif Sərrac hərgiz İranın şahı deyil idi. İranilər onu hiylə üzündən padşahi-məsnu eləmişdilər. Belə sadəlik olurmu ki, kəvakib özlərini iranilərə aldadıb biçarə və bitəqsir Yusif Sərracı bədbəxt etdilər? Şah Abbası kənar qoyub qırx il sərəsər onun səffaklığına və cəbbarlığına bietinə nazir oldular?

Şah Abbas cəbbarlığının ədna əlaməti bu idi ki, bir oğlunu

öldürdü, ikincisinin dəxi gözünü çıxartdı. Dəxi oğlu yox idi nəvəsi ona varis oldu. Amma kəvakibi də qınamaq [yeri]

yoxdur. Şah Abbasın xudi-şəxsinə nisbətən kəvakibin bir ədavəti yox idi. Olara lazım idi ki, novruzdan on beş gün keçmiş İran səltənətinin təxtindən bir şəxsi aşağı salıb bədbəxt etsinlər. Bu vaxt da İran səltənətinin təxtində oturmuşdu Yusif Sərrac. Ona binaən kəvakib onu aşağı salıb bədbəxt etdilər.

Kəvakibin hərgiz xəyalından xütur etməzdi ki, iranilər oları aldadacaqlar, padşahi-həqiqinin əvəzinə padşahi-məsnuu onların sədəməsinin altına salacaqlar...

Vallah, qəribə əhməqdirlər bu ingilis tayfası ki, belə xətrli millət ilə az qalmışdı cəng başlayalar.

30

HİNDİSTAN ŞAHZADƏSİ KƏMALÜDDÖVLƏNİN ÖZ
DOSTU İRAN ŞAHZADƏSİ CƏLALÜDDÖVLƏYƏ
YAZDIĞI ÜÇ MƏKTUB VƏ CƏLALÜDDÖVLƏNİN
ONA
GÖNDƏRDİYİ CAVAB MƏKTUBU

“KƏMALÜDDÖVLƏ MƏKTUBLARI”nın ÜZÜNÜ
KÖÇÜRƏN ŞƏXSİN İSLAM XALQLARININ
ŞƏRİƏT XADİMLƏRİNDƏN BİRİNƏ
GÖNDƏRDİYİ MƏKTUBUN SURƏTİ
(1280-ci ildə h.q.)

Bilik və mərifət sahiblərinə aydındır ki, heç bir əsrdə və

heç bir zaman dünya dinsiz adamlardan xali olmamış və olmayacaqdır. Bu adamlara açıqlanıb qəzəblənmək heç bir nəticə verməz. Çünki bu kimi yolunu azmış adamlar bir və ya iki nəfər deyil, həm də ölkənin daxilində yaşamırlar və özləri də müəyyən bir əsrdə baş qaldırmırlar ki, onların öhdəsindən asanlıqla gəlmək mümkün olsun. Onlar sayə-hesaba gəlməz dərəcədə çoxdurlar. Biz onların hansının öhdəsindən kələ bilərik?

Bir halda ki, fransız, rus və başqa Avropa millətlərin- dən olan müəlliflər babilərin baş qaldırmasının səbəbini də İran şahlığının qüsurları, onun bünövrəsinin zəifliyi və islam dininin batil bir din olması ilə izah edərək çoxlu kitablar yazıb, dünyanın hər yerində yaymışlar. Onlar bu yolunu azmış

babiləri məhv etmək üçün iranlıların köstərdikləri hümməti də

cəhalət və nadanlıq əlaməti, yaxşını pisdən ayırmaq qabiliyətindən məhrum olmaq nişanəsi kimi pisləmiş, istehza və məsxərəyə layiq bilmişlər.

Avropa qitəsində insanların hər bir fərdinə öz fikirlərini, istər yanlış və zərərli olsun, istərsə də doğru və faydalı, azad şəkildə yaymaq icazəsi verplən gündən bəri dünyanın hər bir yerində dinsizlər baş qaldırıb öz fikirlərini qələmə almaq-31

dadırlar. Ancaq heç kəs onlara mane olmur və onları incitmək fikrinə düşmür.

Bütün dünyaya məlumdur ki, fransız allahsızlarından Volter, Reno və başqaları xristian dininin batilliyi haqqında nə

kimi kitablar yazıb xristianlar arasında yaymışlar. Ancaq dövlət və millət başçıları onları bu işdən çəkəndirmək üçün təzyiqa əl atmağı caiz bilməmişlər. Onlar yaxşı başa düşmüşlər ki, bu işin çarəsi və onların yanlış fikirlərinin xalq arasında doğurduğu təsirin qarşısını almaqın yolu hədə-qorxuda deyil, ağıl və

məntiqəuyğun dəlillərə əsaslanan hikmətli cavablarla rədd etməkdədir. Necə ki, məqamı yüksək imam Əli ibn-Əbutalib əleyhissəlam bir dinsizlə bəhs edərkən əsla acıqlanmayıb, onun tutduğu iradları hikmətli cavablarla rədd etməklə onu susdurmuşdur.

Məhz bu cavablardan soira o dinsizin etirazları ki, onların bəzisi Kəmalüddövlənin etirazlarından daha şiddətli, xalqın gözündə öz təsirinə tamamilə itirdi. Bu mübahisənin geniş şərh Şeyx Səid ibn-Mənsur Əhməd Təbresinin kitabında belə yazılmışdır: «Dinsizlərdən bir nəfər Əmirəlmöminin yanına gəlib dedi: Əgər Qurandakı ixtilaf və ziddiyyətlər olmasaydı, mən sizin dini qəbul edərdim və i.a.».

Hələ Əli ibi-Musərriza əleyhissəlam da qüdrətli xəlifələrdən olan Məmunun məclisində bir neçə nəfir zindiq və

dinsizin cavabını, əsəbiləşmədən, elm və hikmət əsasında verib, onları məğlub etmişdir. Şeyx Təbresinin əsərini görüb oxuyanlar bu dini mübahisələrin təfsilatını bilirlər. hələ

başqa imamlar və din başçıları da müxtəlif əsərlərdə zindiqlər və

dinsizlərlə mübahisəyə girişmiş, onları məntiqəuyğun

dəlillərlə

susdurub, etirazlarını xalqın gözündə e'tibardan salmışlar.

İndi ki, Övrəng Zibin⁴ naxələf oğlu öz fasid fikirlərini qələmə alıb, islamın dini əqidələrinə xələl yetirmək fikrinə

düşmüşdür, şübhəsiz ki, onu da indiyə qədər olmuş və bundan sonra da olaçaq zindiqlər və dinsizlərdən hesab etmək olar.

4 Övrəng Zib (1618-1707) – Hindistanda Böyük Moğol sülaləsi padşahı.

32

Heç şübhə etmək olmaz ki, onun puç fikirləri şəriət sahibinin batini qüdrəti sayəsində islam dininə heç bir zərər vura bilməyəcək, onun özü də başqa zindiqlər və dinsizlər kimi unudulmuşlar dənizində itib batacaq, parlaq şəriətin nuru isə

dünyaya ziynət verən günəşin şüaları kimi, aləm durduqca parlayaçaq və bütün üfüqlərə nur saçacaqdır. Ancaq bu şərtlə

ki, onun zərərli fikirlərinin puç olması barədə kafi cavab yazılsın və beləliklə, həmin fikirlər xalqın gözündə öz təsirini və qiymətini itirsin.

Lakin əgər onun qarşısında sükut edilsə və ya qəzəb və şikayətə əl atılsa, belə bir vəziyyət hər halda dii alimləri və xalqın başbilənlərinin acizliyinə dəlil olacaqdır. Bu isə dinsizləri daha artıq cür'ətləndirəcəkdir.

Tutaq ki, Əli və ya Vəli onların fikirlərinə cavab yazmaqdan acizdir; bəs məşhur alimlər içərisindən elə bir adam tapılmayacaqdır ki, bu hədyanlara ağıl və hikmət əsasında bir cavab

yazmaqla onları tə'sirdən salsın?..

Bir halda ki, Avropanın hər yerində Volterin və Renonun əsərlərinə cavab yazıb onları tə'sirdən salaraq, müəlliflərini rüsvay etmişlər. Nəticədə xristian dini bu dinsizlərin tənqid və etirazlarından nəinki heç bir ziyan görməmiş, əksinə, kətdikcə tərəqqi edərək rəvnəq tapmaqdadır. Məqamı yüksək olan imamlar da həmişə zindiqələrin və dinsizlərin sözlərini hikmətamiz cavablarla rədd edib, onların iradlarını xalqın gözündə etibardan salmışlar. Bu kimi əsərlərin yayılmasının qarşısını almaq və onları avam kütlələrin əqidəsinə təsir etməsinə yol verməmək üçün yuxarıda qeyd olunmuş

tədbirlərdən başqa heç bir çarə olmamış və olmayacaqdır.

«Kəmalüddövlə məktubları»nın nüsxəsi mənim əlimə çatan kimi əvvəlcə elə əsəbiləşdim ki, istədim onu çırıp tikə-tikə edəm və ya oda atıb yandıram. Sonra düşündüm ki, mən onup bir nüsxəsini cırdım və ya yandırdım, görək bununla başqa nüsxələrinin yayılmasının qarşısını almaq olarmı? Məsələni dərinədən düşündükdən sonra öz niyyətimdən əl çəkdim.

33

İndi cənabınızın xahişinə görə həmin nüsxəni sizin xidmətinizə göndərirəm. Ancaq bu şərtlə ki, bu əsərdə olan mətləbləri rədd etmək üçün cavab yazmaq fikrində olasınız. Nüsxənin başlanğıcında həmin məktubu da bu məqsədlə

yazdım ki, islam dininin qeyrətini çəkmək namniə bu vəzifəni yerinə yetirməkdən qəflət etməyəsınız. Əgər sizin səyinizin

nəticəsində bu hədyanlara layiqincə cavab yazılıb nəşr edilsə, artıq onların puç əqidələrinin dinə, məzhəbə, rüsumə və ölkəyə hər hansı bir zərər yetirməsi ehtimalı tamamilə aradan qaldırıla bilər. Vəssəlam.

KƏMALYDDÖVLƏ MƏKTUBLARI (*Qeyd*)

Bu üç məktubun bütün məsələlərini filosoflar arasında doğruluğu qəbul edilən hüquq bərabərliyi məsələsinə tam asanlıqla tətbiq etmək olar. Lakin hələ doğruluğu filosoflar arasında münaqişəli olan maddi bərabərliyi məsələsinə onların tətbiqi hələlik mümkün deyildir.

Maddi bərabərlik məsələsini anlamaq və dərk etmək biz müasirlər üçün çox çətindir. Hərçənd ki, Avropa alimlərindən bəziləri maddi bərabərliyini də, bir para dəlillərə əsasən, bir neçə əsrdən sonra mümkün hesab edirlər, lakin başqa filosoflar onların fikirlərini rədd edən dəlillər gətirirlər.

Zahirdə ağlabatan budur ki, bu dünya başqa dəyişiklik tapmasa və insan övladı başqa bir təbiət və xilqət əldə etməsə, millətlərin bu vəziyyət və tərkibləri, insanların bu əxlaq və təbiəti ilə maddi bərabərliyi mümkün deyildir.

«Zahida, rində dolaşma, yolunu gəl duz keç,

Qoy xərab eyləməsin bir ieçə bədnam səni.5

KƏMALYDDÖVLƏNİN BİRİNCİ MƏKTUBU6

5 Misra Hafiz Şirazinindir

6 Kəmaluddövlənin mətləblərinin rəddinə şahzadə Cəlalüddövlə hərçənd ki, 34

Təbriz, 1280-çi ilin rəmazan ayı

Mənim əziz dostum Cəlalüddövlə! Axır ki, sənin sözüünə baxdım, İngiltərə, Avropa və Amerika səfərindən sonra İran torpağına qədəm basdım. Amma peşiman olmuşam; kaş gəlməyəydim, kaş mənim həmməzhəblərim olan bu vilayətin əhlini heç körməyəydim, onların əhvalından xəbərdar olmayaydım.

Ciyərim kabab oldu.

Ey İran! hanı sənin o şövkətin və səadətin ki, Kəyumərs, Çəmşid, Güştasib və Ənuşirəvan və Xosrov Pərviz zamanlarında var idi?..

Hərçənd ki, o növ şövkət və səadət Avropa və Amerika əhalisinin bu əsrdə olan şövkət və səadəti yanında günəşin müqabilində çiraq kimidir, lakin İranın indiki halətinə nisbətən zülmət müqabilində nur hesab olunur.

Ey İran! O zaman ki, sənin padşahların «Peymani-Fərhəng»ə əməl edirdilər, neçə min il dünyanın cənnətə oxşar ölkəsində əzəmət və səadət ilə hökm sürdülər. Xalq onların hökmranlığı vaxtında allahın nemətlərindən faydalanıb, izzət və rifahla ömür sürürdülər. Onlar yoxsulluğun nə olduğunu bilməzdilər, əl açıb dilənməzdilər, ölkənin daxilində azad, ölkədən xaricdə isə hörmət sahibi idilər. İran padşahlarının şöhrət və şövkəti hər

yeri tutmuşdu. Bu xüsusda islam ölkələrində yazılmış tarixlər deyil, yunan millətinin tarixləri doğru şəhadət verir. Ona körə ki, müsəlmanlar arasında İran şahlarının asarı və onların kitabları və qanunları qalmamışdır.

gözəl və qaneediçi cavab yazıbdır, amma o cavab bu nüsxəni köçürənin nəzərində çox da kafi görünmədi. Ona görə də ulu tanrının tovfıqi və

peyğəmbər sələvatullahi əleyhin və batini-şəriətinin yardımı ilə Kəmalüd-dövlənin məktublarının məzmunu və batil xəyallarının rəddində əqli və

nəqli dəlillərlə layiqli cavab yazacağıam, inşaallah təala... Mən ancaq cavab yazmaq üçün bu məktubların üzünü köçürdüm.

35

Ey İran! Sənin oğulların, nəvələrin, nəsihət olsun deyə, sənin keçmiş əzəmətinin yazılı abidələrini belə mühafizə

etməmişlər; sənin keçmiş şöhrətini biz başqalarından, sənin əzəmətinin indiyə qədər yeganə şahidi olan qədim yunan tarixlərindən öyrənirik; çünki Yunanıstan sənin möhtərəm, qoçaman tarixini qədim dünyanın başqa xalqlarına nisbətən daha yaxşı öyrənmişdir.

Qədim fars padşahlarının zamanında «Peymani-Fərhəng»in hökmlərinə əsasən hər bir şəhordə mühasiblər var idi ki, rəiyyətdən alınıb dövlət xəzinəsinə daxil olan kəliri hesablayıb dəftərlərdə qeyd etsinlər. Bu mühasiblərin də hər tərəfdə

məmurları olurdu. Padşahların hər şəhərdə vəqiə-yazanları, kargüzarları, gizli məmurları və darğaları var idi.

Bunların hər birinin işi və vəzifəsi müəyyənləşdirilmişdi.

Bunlar ölkənin və rəiyyətin əhvalından xəbərdar olub, müntəzəm şəkildə padşahı xəbərdar edərdilər. Padşah da

«Peymaini-Fərhəng»ə müvafiq olaraq işlərə sərəncam verərdi. Bir yaranmış bir kəsə zülm və təcavüz etməyə qadir deyildi.

Qoşun saxlamaq üçün də ayrıca təlimat var idi. Hərgah qoşun başçısı öz hökmündə olan əskərlərin məvaçibini ödəməkdə qüsür köstərsəydi, sorğu-suala cəlb olunurdu. Rəiyyət gəlirindəi və əldə etdiyi məhsuldan iyirmidən birini dövlət xəzinəsinə verirdi. Lakin Sasanilərin dövründə rəiyyət on- dan birini verməyi öz razılığı ilə qəbul etdi.

Hər bir vilayətdə dövlətə verilən vergi dövlət xəzinəsinə daxil olur, sağlığın bütün xərcləri həmin mənbədən ödənilər, rəiyyətin öhdəsinə və başqa mədaxil mənbələrinə heç bir həvalə divan tərəfindən sadir olmazdı. Heç bir yerdə hakim-lərdən bir kəs ölüm cəzası verməyə qadir deyildi. Bir adam ölüm cəzasına məhkum olsaydı da, kərək idi əvvəlcə padşaha xəbər verilsin, sonra padşah, Fərhəng qanunlarına uyğun nə

hökm etsəydi, əməl olunardı. Adam öldürməkdən mümkün qədər çəkinərdilər. Gələn xəbərlərin doğruluğunu casuslar 36

diqqətlə yoxlayardılar. Qoşun əhli heç vaxt çadır və qışla qayğısına qalmazdı. Çünki onlar həmişə zəhmətə və çətin şəraitə adət etmişdilər, heç kəsi öz işindən günahı olmadan kötürmək

olmazdı. Ömürlərini dövlətə xidmətə həsr edənlərin özlərinə və övladlarına təqaüd təyin edərdilər.

Dövlət tərəfindən hər yerdə kişi və qadınlar üçün xəstəxanalar olurdu ki, qərib və adamı olmayan xəstələr orada müalicə olunur və onlara qayğı bəslənilirdi. Xəstə qadınlara qadın pərəstarlar xidmət edərdilər. Korlar, çolaqlar, aciz və

bikəs adamlar da şəhlik xəstəxanasında və əlillər evində müalicə və yeməklə təmin olunurdular. Yoxsul və gəda heç yerdə olmazdı.

Padşahın yanında həmişə ağıllı, xeyirxah müsahiblər. məsləhətçilər var idi. Onlar padşahı həmişə yaxşı işlər görməyə

sövbə edərdilər. Padşahın hüzurunda nədinmələrdən əlavə, baş möbid də olurdu ki, bütün elmlərdən, xüsusilə rəvayətlərdən, tarixdən və «Peymani-Fərhəng»in hökmlərindən xəbərdar olurdu və çətin işlərdə padşaha məsləhət verir, ona yol göstərərdi.

Padşahın hər gün qəbulu olardı. Ancaq həftədə bir gün şikayətlərə baxırdı, yəni xalqın şikayətinə qulaq asırdı. O gün hər bir şikayətçi padşahı görəndə dərindən söyləyə bilərdi.

Padşah rəiyyətlə bir süfrənin başında oturub xörək yeyərdi. Dövlət tərəfindən hər bir mənşildə atlar saxlanılıb, ça-parlar təyin edilmişdi ki, vilayətlərdə baş verən hadisələri və

xəbərləri müvəkkillər tərəfindən elan olunan kimi padşaha çatdırsınlar və padşahın əmrlərini müvəkkillərə yetirsinlər.

«Peymani-Fərhəng»də hər günahın və xidmətin cəzası və

mukafatı müəyyən edilmişdi. Əgər bir nəfər günahkar olsaydı padşahın yaxın adamlarından heç birisi qadir deyildi ki, onun baqışlanması barədə xahiş eləsin. Və əgər bir kəs millətin və ölkənin xeyrinə bir xidmət göstərsəydi, müəyyən edilmiş mükafatı almağa layiq görülürdü.

Muharibədə düşməni məğlub etdikdə, əlsiz-ayaqsızlara, acizlərə, müsafirlərə, ümumiyyətlə dinc əhaliyə və rəiyyəyə heç

37

bir zərər yetirməzdilər. Məhz buna görə də allah-taala bu padşahlara kömək edirdi ki, onlar ölkəni ehsan və ədalət bəzəyi ilə bəzəsinlər. Onların dövründə tacirlər, tələbələr və müsafirlər dünyanın hər yerinə rahat və asudə surətdə gedib-gəlir və həmişə hər yerə izzət və ehtiram görürdülər.

Hər gün nədimlər «Peymani-Fərhəng»in qanunlarını oxuyardılar. «Altun saray», yəni padşahın hərəmxanası üçün də xüsusi qanunlar mövcud ndi. Padşahın bir banuyi-banuvanı (baş hərəmi) olardı. Onun bütün xidmətçiləri qadınlardan ibarət idi. Lakin onun dövlət işlərinə qarışmaq və hökm- ranlıq ixtiyarı olmazdı.

Ey Cəlalüddövlə! Farsların şahlıq qayda-qanunları çox geniş idi. Hər bir iş üçün qəbul olunmuş qayda-qanun var idi.

Hələ elmlərin və sənayenin çox tərəqqi etmədiyə o dövrdə fars padşahlarının bütün qayda-qanunlarını burada şərh etmək mətləbin uzanmasına bais olar. «Peymani-Fərhəng»in ehkamı çoxdur; hamısını bu məktubda yazmaq çətindir. «Peymani-Fərhəng»in əhkamının nətiçəsində idi ki, fars padşahları bütün

dunyada şöhrət qazanmışlar və fars milləti dünya xalqları içində ən hörmətli bir xalq olmuşdu. Bütün dünyaya məlumdur ki, qədim dövrdə fars padşahlarının hökmranlıq etdikləri ərazinin vüsəti nə dərəcədə idi. Bir uçu Zabilistan, bir uçu Mədain, şimaldan Ceyhun çayı, Aral dəryası, Dərbənd Qapısı, cənubdan Fars körfəzi, Ymman dənizi, şərq tərəfdən Sind ilə

Hindistan arasından axan Sütlüç çayı, qərb tərəfdən İstanbul boğazı (Bosfor) və Ağ dəniz sahili, bundan əlavə, Bəlucistan, Əfqanıstan, Kabilistan-Ğur, Sistan, Lahur, Kəşmir, Şikarpur vilayətləri və bütün Sind, Bəlx, Xivə, Örkənc, Qıpçaq səhrası, Şirvan, Babil ölkəsi, Hiyrə və Diyari-Bəkir, Ərmənzəmin, Suriya vilayəti, yəni Şam və Hələb kimi ərazi İran padşahlarının hökmü altında idi. Bu yerlərdə yaşayan tobəələr nə

qədər də əziz və xoşbəxt idilər!

Heyif sənə, ey İran! Hanı o dövlət, hanı o şövkət, hanı o səadət? Aç, çılpaq ərəblər səni min iki yüz həştad ildir ki, 38

bədbəxt etmişlər. Sənin torpağın indi xarəbdir, əhalin nadandır və sivilizasyonu7-cahandan bixəbərdir və azadlıqdan məhrumdur. Sənin padşahın despotdur8 və despot zülmünün təsiri və ruhanilərin fanatizminin9 gücü sənin zəifliyinə və

kücsüzlüyinə bais olubdur, sənin qabiliyyətini kütləşdirib, cövhəri-əqlini paslatdırıbdır. Bunlar səni alçaqlığa, itaətkarlığa və rəzalətə, zillətə, nökrərçiliyə, yaltaqlığa, riyakarlığa, aravuruşdurmağa, məkrə, hiyləyə, qorxaqlığa, ikiüzlülüyə vadar edib, bütün yaxşı xislətlərini – sədaqət, ədalət, vəfalı olmaq, comərdlik, şücaət, ülviyyət, aliçənablıq kimi sifətləri səndən

alib, sənin təbiətini bu gözəl səciyyələrin ziddi ilə yoğurubdur.

Ola bilər yüz-yüz illər keçsin, amma sən özünə gəlməyəsən, rifah və səadətə çatmayasan, sivilizasyon tapmış millətlərə

bərabər ola bilməyəsən. Sənin saysız-hesabsız oqulların zülmün əlindən və yoxsulluğun dəhşətindən baş alıb Osmanlı, Rusiya, Əfqanıstan, Türküstan, Ərəbistan və Avropa ölkələrinə getmişlər və oralarda əliboş, sərmayəsiz, ən ağır zillət içində fəhləliklə, nökrəçiliklə gün keçirirlər. Onlar hər yerdə əzil-məkdə və ən müdhiş məşəqqətlərə və əziyyətlərə qatlaşmaqla yaşayırlar. Onların hər yerdə başına döyülür, hər yerdə xar və

7 Sivilizasyon – cəhalət və barbarlıqdan qurtarıb, məişət işlərində mərifət kəsb edib, elm, sənaye və əxlaqda mümkün qədər kəmalə yetməkdən və

mədəniyyət yolunda irəliləməkdən ibarətdir.

8 Despot – elə bir padşaha deyilir ki, öz işlərində və davranışında heç bir qanuna tabe olmasın, xalqın malına və canına həddi-hüdudu olmayan təsəllütü olsun. Belə padşahların hakimiyyəti altında olan xalq kütlələri alçaq və rəzil qullara çevrilib, hər cür azadlıq və insanlıq hüququndan məhrum olurlar. Despotizm sözü ərəb dilində olan «istibdad» kəlməsi ilə

çox düzgün ifadə olunur. Ərəblərdə hətta belə bir məsəl də vardır: «hər kəs öz rəyində müstəbid olarsa, mütləq həlak olar».

9 Fanatik – ibarətdir o adamdan ki, dinə, məzhəbə və millətinə o dərəcədə

təəssübkeş ola ki, öz məzhəbinə və əqidəsinə müxalif və

millətinə müğayir olan xalqa nisbət şiddətli ədavəti pə nifrəti olub, fürsət tapdıqda onun çanına və malına qəsd etməkdən çəkinməz, onun haqqında tamamilə rəhmsiz olar.

39

zəlil gündədirilər.

Sənin xalqından iki yüz minə yaxın qadınli-kişili, öz arvad-uşaqları ilə bərabər türkmənlərin əlində əsarət məşəqqətinə giriftar olub, həmişə nalə və fəğan ilə öz ruzgarlarını başa vururlar. Bir adam yoxdur ki, onların dadına çatsın, onları əsarətdən xilas etmək xəyalına düşsün. Sənin padşahın dünyanın proqresindən¹⁰ tamamilə qafil və bixbər öz paytəx-tində əyləşibdir. Belə bilir ki, padşahlıq ibarətdir yaxşı paltar geyməkdən, yaxşı xörək yeməkdən, özbaşına olmaqdan, hər kəsin canına və malına hədsiz-hüduzsuz təsəllütü olmaqdan və

ona tabe olanların baş əyib təzim etməsindən, alçaq qul kimi onun itaətində durmasından və axmaq şairlərin onu uşaq-aldadan sözlərlə tərifləməsindən. Necə ki, bu beytdə onun şahidi oluruq: «Sən öz təxtində könlünü rahat saxlayırsan, ancaq təbilinin nərəsindən Çində xaqan, şeypurunun səsindən Rumda qeysər vəlvələyə düşübdür».

Şah bu kimi axmaqaldadan yaltaqlıqdan şadlanır, yalançıya mükafat da verir və əsla bilmir ki, nə xaqan, nə də

başqaları heç yerdə onu hesaba almırlar. Onun heç eyninə deyil ki, əcnəbi ölkələrdə bədnamdır və hər bir biganə məmləkətin xalqı onun adını eşidəndə onu xar tutur, onun

təbəəsinə və

məmurlarına həqarət ilə baxır, onlarla məğrurluqla rəftar edir.

Qeyrətli və namuslu adam belə bir səltənətdən ar edər və belə padşahlıqdan bizar olar.

Ey yazıq İran! Rəhmətlik Firdovsi sənin bu gününü səkkiz yüz il bundan irəli ilham vasitəsi ilə bilib, Hürmüzd şahın oğlu Rüstəmin dilindən xəbər vermişdir:

Rüstəmin öz qardaşına yazdığı məktubdan:

10 Proqres ibarətdir ondan ki, xalq hər xüsusda – elmdə və sənayedə və

görüşlərində daim tərəqqiyə can atsın, çəhalət və barbarlıqdan niçat tapmaq üçün çalışsın.

40

Elə ki, ərəblərin bəxti iranlılara üstün gəldi, Sasanilər bəxti qaralmağa üz qoydu...

Dolanan çərxin siması dəyişdi,

Azadələrdən məhəbbətini tamamilə kəsdi...

Bundan sonra ərəblər qalib gələcək,

Ulduzların gərdişi yalnız ziyan gətirəcəkdir

Təxt ilə minbər bərabərləşdikdə,

Hər yerdə Əbubəkr və Ömər adı olacaqdır.

Bu uzun-uzadı zəhmətlər hədəərə gedər,

Yüksəlişin qarşısında uzun bir eniş başlanar.

Nə təxt, nə tac, nə də şəhər görərsən,

Ulduzlar ərəblərin xeyrinə dolanar.

Əhdü peyman və doğruluqdan üz döndərərlər,

Əyrilik və nöqsan e'tibar qazanar.

Bu ondan, o bundan oğurlayar,

Qarğışla xeyir-duaya fərq qoymazlar.

Gizləndəki işlər aşkardakından da pis olar,

Adamların ürəyi daşa dönər.

Hünərsiz qul hökmdar olar,

İrq və böyüklük işə gəlməz.

Dünyada heç kəsdə vəfa qalmaz,

Könüllər və ruhlardan cəfa saçar...

Bu ərəblər:

Mal-dövlət üçün qanlar axıdalar,

Zəmanə dönüb xarablaşar.

Öz mənfəətləri üçün özgələrinin ziyanını istərlər, Bu işdə dini

əldə bəhanə edərlər 11.

11 Ey Cəlalüddövlə! Elm və mərifətdə öz əsrinin yeganəsi

olan Məğrib Fazili, Əbdürrəhman ibn-Xəldun ərəblərin

peyğəmbərlərinin xalqın malını qarət edib yemək məqsədi ilə

dini vasitə etməsi haqqında Firdovsinin sözünün doğruluğuna

mötəbər şahiddir. O, öz tarixinin birinci hissəsində

ərəblərin təbiəti haqqında deyir:

«Ərəblərə vəlilik, peyğəmbərlik və yaxud dini rəhbərlik

edilmədikçə, onların hakimiyyətə çata bilməməsi barəsində fəsil»

41

Artıq-əskiyə fərq qoymazlar,
Xörəkləri qurdlu çörək,
Geyimləri qəzildən olar.
Bir neçə vaxt belə keçər,
Azadələrə etina edən olmaz.

Sonra mərhum Firdovsi Hürmüzd şahın oğlu Rüstəmin dilindən Səd-Vəqqasa yazdığı məktubda xəbər verir: Ağ ipək üzərində bir məktub

Qorxu və ümidlə yazdılar.
Onun ünvanı: Cahanpəhləvan
Hürmüzd şah oğlundan
Müharibə axtaran Səd-Vəqqasə idi.
Məktub fikir, hövsələ və
Tədbirlə yazılmışdı:
«Mənə de görüm sənın padşahın kimdir?
Kimsən, yolun və məzhəbin nədir?
Çılpaq ordu başçısı! Çılpaq ordu ilə

«Ərəblərin qələbə çaldıqları hər hansı bir məmləkətdə xərabəliyin artması haqqında fəsil».

Birinci fəsildə: «Öz vəhşi xasiyyətlərinə görə ərəblər qarətçi

olurlar və

bacardıqları hər bir şeyi qarət edirlər».

İkinci fəsildə: « Öz vəhşi xasiyyətlərinə görə ərəblər rəyasət uğrunda mübarizə aparmaqda göstərilən müqavimət, şiddət və kobudluq nətiçəsində

bir-birinə tabe olmaqda xalqlar içində ən inadcıl tayfadır. Onların fikri bir nöqtədə nadir hallarda birləşər. Elə ki, peyğəmbərlik, vəlilik və din meydana çıxdı, bunları gətirən də özlərindən oldu, təkəbbür və başçılıq üçün vuruşma adəti də aradan qalxdı, onların bir-birinə tabe olmaları və

birləşmələri asanlaşır və bunun sayəsində qələbə çalmaq və ölkəyə sahib olmaq mümkün olur».

Yçüncü fəsildə: «Bu onların ümumi halıdır və təbiətlərində insanların əlində olanı qarət etmək xasiyyəti var. Onların ruzusu həqiqətdə oxlarının kölgəsindədir. Onlar insanların malını talayıb-çalmaqda həddi-hüdüd bilməzlər, gözlərinə sataşan hər bir mal-dövləti qarət etməyə alışmışlar.

Onlar talançılığı qələbə və təsərrüflə başa çatdırdıqları zaman, insanları öz mallarını qorumaq siyasəti batil olur və abadlıqlar xərəbəliyə çevrilir»...

42

Sən kimdən çahü çəlal umursan?

Bir çörəklə həm toxsan, həm də aç,

Nə filin, nə xəttin, nə də mal-dövlətin var.

Ərəblər dəvə südü və kərtənkələ¹² yeməklə

İşi o yerə çatdırıblar ki,

Kəyan taçını ələ keçirmək arzusuna düşüblər,
Tfu belə zəmanənin gərdişinə, tfu!
Sizin gözünüzdə həya yoxdur,
Sizdə ağıldan doğan abır-həya görünmür.
Bu sifətlə, bu həya, bu xasiyyət və yolla
Təxtü taç arzusundasınız?
Əgər həddini aşmasan,
Özündən böyük danışmazsan.
Bizim yanımıza dünyagörmüş, ağıllı,
Qoçaq və dilli-başlı bir kişi göndər.
Bizə söyləsin görək sənin məqsədin nədir,
Səni Kəyan təxtinə sövq edən kimdir?

Ey Cəlallüddövlə! Səd-Vəqqas, Müğəyrəni elçi göndərüb
Rüstəmin naməsinin cavabında gör no sözlər yazdı və gör nə
kimi puç əqidələrin və xəyalların xatiri üçün İran xalqının
səadətini bu yolkəsənlər bərpad etdilər:
Səd eşitçək, o böyük kişini,

12 Ey Cəlalüddövlə! Cənab Əbdürrəhman ibn-Xəldun öz
tarixinin birinci hissəsində xilafətin dövlətə çevrilməsi fəslində
yazır:

“Ərəblər köhnədən elə bir halda idilər ki, çox vaxt əqrəb və
dozan-qurdu yeyirdilər və əlhəz yeməklə fəxr edərdilər. Əlhəz
dəvənin tükü ilə
dırnağının qan içində qızardılıb bişirilməsidir. Qureyşin də

yeməkləri və

mənzilləri buna oxşar idi. Ərəblərin təəssübü Məhəmmədin, ona salam və

səlavət olsun, peyğəmbərliyi ilə din üzərinə toplandığı zaman fars və Rum qövmləri tərəfinə axın edib məmləkətlərini dağıtdılar, dünyalarını, özlərini mübah etdilər, yanlarında bolluq dənizi dalğalandı, hətta bəzi vuruşmalarda bir atlıya otuz min qızıl və ya bu kimi pay çatırdı. Bunun nətiçəsində hesaba gəlməyən sərvətə malik oldular”.

43

Saysız bir ordu ilə qarşıladı.

Firuz13 məktubu verib,

Rüstəmin sözlərini ona söylədi.

O, oxuduqca Səd qulaq asdı.

Pəhləvi dilində yazılmış məktub onu heyran etdi.

Ərəbcə bir cavab yazıb,

Onda yaxşı-yamanı bir-birinə qatdı.

Məktubun başında allahın və onun

Haqqa yol göstərən peyğəmbəri

Məhəmmədin adını yazdı.

Cindən, insandan və peyğəmbəri-haşiminin

Sözlərindən danışdı.

Allahın birliyindən, Qurandan, vəd olunanlardan,

Hədə-qorxu və təzə qaydalardan söz açdı.

Cəhənnəm odundan və qətrandan,

Behiştədən, onun süd və mey arxından,
Kafur, müşk, içməli su, behişt aqacı
Və bal şərbətindən söhbət saldı.
Dedi ki, əgər bu doğru dini qəbul etsə,
Hər iki dünyada şadlıq və sağlınq onundur.
Həm taç, həm də sırğa tapar,
Hər vaxtı ətirlə, xoşluq və gözəl yarla keçər.
Onun günahlarının bağışlanması üçün
Məhəmməd Vasitəçilik edər,
Bədəni gülab kimi ətirli olar.
Bir işin ki, mükafatına behiştə ələ gətirirsən,
Daha bəla bağında tikan əkməyə dəyməz.
Yəzdgürdün vücudu, bu geniş dünya,
Bağ, meydan, eyvan, qəsr,
Tacü təxt, şadlıq və işrət
Hurinin bir tükünü görməyə dəyməz.
Beş-üç günlük dünyada sənin iki gözün

13 Firuz – Rüstəmin elçisi idi.

44

Tac və xəzinə üçün elə qamaşıbdır ki, Fil sümüyündən
qayrılmış bu təxtə,

Taca və xəzinəyə çox arxayınsan.
Dünya bir içim sərin suya dəyməz,
Ona ürək vermək faydasızdır.

Hər kəs mənə qarşı müharibəyə əl atsa,
Dar qəbir və cəhənnəmdən başqa bir şey görməz.
Əgər iman gətirsə, onun yeri behişt-dir,
İndi gör onun xətiri nəyi istəyir.
O, həmişə qalar, bu isə müvəqqətidir,
Ağıllı adam bunu yaxşı bilər.

Səd-Vəqqasın təklifi ilə islam dinini qəbul etdik. Onun dediyinə və vədinə görə, gərək hər iki dünyada şadlıqla və səhliqlə olaydıq. Axirət aləmindən hələ ki, xəbərimiz yoxdur; bir sözdür, Səd-Vəqqas və sairələri deyirlər. Gələk bu dünya aləminə. Hicrətdən bu zamanadək İran xalqının başına elə müsibətlər gəlibdir ki, dünyanın heç bir yerində heç bir xalq elə

müsibətlərə və bəlalara giriftar olmayıbdır. Ərəblərinmi qoşun çəkməsini və qan axıtmasını deyim, ya deyləmilərin, səffa-rilərin, samanilərin, qəznəvilərin, müluki-Təbəristanın, müluki-Mazəndəranın, müluki-övladi-ziyarın, müluki-təbəqəyi-İsma-iliyyənin, səlcuqların, atabəylərin, xarəzmşahların, çingizilərin, alimüzəffərin, teymurilərin, səlatini-Ğurun, müluki-Rüstəm-darın, müluki-sərbədarların, müluki-Kərtin, şeybanilərin, çobanilərin, əfqanların, əf-şarların, zəndilərin, qacarların, hələ

bunlardan başqa aralıqda və yanda-bucaqda o qədər təvayifi-müluk və sahibi-xüruc baş qaldırıbdır ki, saya-hesaba gəlməz.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.